

Preliminary Study of the Mousterian Stone Industries of Miankouh; Western Chaharmahal and Bakhtiari Province, Iran

Bahraminia, M.¹; Niknami, K.²; Khosrowzadeh, A.³

Type of Article: **Research**

Pp: 7-33

Received: 2020/10/18; Accepted: 2022/12/20

 <https://dx.doi.org/10.30699/PJAS.6.20.7>

Abstract

Miankouh Area is contractually known as a district of southern part of the Central Zagros in the southwest of Iran. Despite its small area (680 km²), due to its location between highlands there are two distinct micro ecozones with natural resources and an abundance of plant and animal species and has been suitable for the vertical seasonal movements throughout the year in order to access to various resources in the subsistence from the Pleistocene to the present. Our knowledge of its Mousterian cultures is derived from three-season field surveys between 2009 and 2011 years in both Low Altitude (LAZ) and High Altitude Zones (HAZ) with an average altitude of 1510 and 2601 meters above sea level (m.a.s.l). This paper seeks to answer (1) what is the position of Miankouh's MP cultures among the well-known Mousterian cultures in the Zagros Mountains of Iran? And (2) what is the radius of movement of MP hunter-gatherers of in the landscape of Miankouh through the study of the stone assemblage of both LAZ and HAZ? Totally, 1454 stone artifacts were collected from the Middle Paleolithic Open-air sites of both zones. Preliminary results show that the MP hunter-gatherers of Miankouh exploited both zones with relatively a homogeneous tool kit influenced by the permanent rivers in LAZ and pool resources available in HAZ within the daily radius of movement at a distance of 5 to 20 km, which had often been turned into flakes and various tools using several techniques. They also used the type of tools that are commonly recognizable in the stone industries of other MP cultures of Zagros.

Keywords: Zagros, Bakhtiari Highlands, Stone Industries, Mousterian.

1. Ph.D. in Archaeology, Department of Archaeology, Faculty of Literature and Human Science, University of Tehran, Tehran, Iran.

2. Professor, Department of Archaeology, Faculty of Literature and Human Science, University of Tehran, Tehran, Iran (Corresponding Author).

Email: kniknami@ut.ac.ir

3. Associate Professor, Department of Archaeology, Faculty of Literature and Human Science, Shahrekord University, Shahrekord, Iran.

Citations: Bahraminia, M.; Niknami, K. A. & Khosrowzadeh, A., (2022). "Preliminary Study of the Mousterian Stone Industries of Miankouh; Western Chaharmahal and Bakhtiari Province, Iran". *Parseh J Archaeol Stud*, 6 (20):7-33. (<https://dx.doi.org/10.30699/PJAS.6.20.7>).

Home page of this Article: <http://journal.richt.ir/mbp/article-1-434-en.html>

Motaleat-e-Bastanshenasi-e-Parseh (MBP)

Parseh Journal of Archaeological Studies

Journal of Archeology Department of Archeology Research Institute, Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICT), Tehran, Iran

Publisher: Cultural Heritage and Tourism Research Institute (RICT). Copyright©2022. The Authors. This open-access article is published under the terms of the Creative Commons.

Introduction

One of the largest bodies of research on montane adaptation comes from the Zagros Mountains of Iran and Iraq. Most of the Palaeolithic archaeological researches of Zagros have focused on, north, south (Azadi, 2017; Dashtizadeh & Hosseini, 2008; Conard et al., 2006; Rosenberg, 1985) as well as the north parts of Central Zagros (see Abdi, 1999; Adams, 1954; Biglari & Abdi, 1999; Coon, 1951; Dibble, 1984; Jaubert et al., 2009; Trinkaus & Biglari, 2006; Young & Smith, 1966; Roustaie et al., 2002; Roustaie et al., 2004). Broadly, it can be declared that there is no comprehensive evidence about conditions of the Palaeolithic sites in the Bakhtiari region in Southern part of the central Zagros.

This paper presents an analysis of a group of MP lithic assemblages collected from a set of open-air localities during field surveys conducted in both Lower Altitude (LAZ) and Higher Altitude Zones (HAZ) of Miankouh District with an area of approximately 680 km² and an average elevation of 1510 and 2601 meters above sea level (m.a.s.l) in Chaharmahal and Bakhtiari (ChB) Province, Iran (Khosrowzadeh, 2011, 2010a, 2009).

For the aims, these assemblages provide insights into mobility, landscape-use, and lithic technological decision-making in high-altitude environments by the MP hunter-gatherers in the Zagros Mountains and beyond.

These data presented in the current paper originates from the area of the Miankouh highlands (Bahraminia et al., 2022) from where MP evidence can help further elucidate the issues identified with the Zagros Mousterian as an explanatory framework for MP seasonal mobility and land-use patterns in the Zagros Mountains (Lindly, 1997; Skinner, 1965).

This paper seeks to answer (1) what is the position of Miankouh's MP cultures among the well-known Mousterian cultures in the Zagros Mountains of Iran? And (2) what is the radius of movement of MP hunter-gatherers of in the landscape of Miankouh through the study of the stone assemblage of both LAZ and HAZ?

Materials and Methods

To record the surface findings, as soon as the first artefact was found, a radius of 200 meters around the point of this find was evaluated in different directions by a group of five people. By focusing on the MP period, 177 MPO locales in the form of points with XY coordinates incorporating 1454 stone artefact were analyzed. In order to assess the techno-typological aspects of the lithic assemblages in the region we used advanced analytical tools (SPSS tool boxes) at the local landscape level.

Results

From the surface of both ecozones a low density of lithic artefacts ranging from 1 to 36 pieces was identified for the MP each identified here as a specific "locale". The area under study provided a large number of cultural materials including lithic artefacts

from MP UP and EP as well as a considerable amount of potteries from the Neolithic, Chalcolithic as well as the Late Islamic period. For the purpose of this paper, we only examined stone assemblage of the MP period.

A total of 1454 lithic artefacts (whole and fragmented) were collected during the Miankouh survey, with 874 pieces from 113 MPO locales coming from LAZ, and 580 pieces from 63 MPO locales from HAZ. We identified four main groups including core, tool, unretouched flake, and debris.

In terms of lithic technology, preferential and recurrent Levallois methods are clearly used in the production of flakes. Recurrent methods of unipolar, bipolar, and centripetal were used to knap the flakes. Moreover, the dorsal scar patterns among the cores, tools and unretouched flakes indicate non-Levallois semi-pyramidal and discoidal methods are other debitage techniques in the MP stone industry of Miankouh.

For 970 artefacts which were categorized as tool, scrapers and blades represent highest frequency of tool types in assemblage which were followed by retouched flakes, points, notch/denticulates, borer/burins, and hand axes. In process of tool-making have generally been used the Plain/flat and faceted platforms more than other types. Points of both LAZ and HAZ are the end products in this group because about 82 % of them do not have any cortex on their dorsal face. Also, 50.88 % of total unretouched whole flakes have cortex on the dorsal face. Genešte has already classified such samples in the early stages of the reduction system in the tool production cycle (Genešte, 1985).

Conclusion

The use of Levallois technique was initially reported not to be present in the Mousterian Zagros assemblages (Skinner, 1965). Its widespread use within Zagros Middle Palaeolithic assemblages was however eventually confirmed by Dibble (1984) (Bahraminia et al., 2022) (and papers in Olszewski and Dibble, 1993). That the utilization of Levallois technique in the region cannot however be expected to be universal has recently been established through excavations at Qaleh Bozi close to the Miankouh field survey area, where a relative absence of Levallois technique was reported (Biglari et al., 2009).

Unfortunately, we do not have reliable metric core data and other lithic artefacts from other MP sites of the Zagros in order to support our results. In order to better understand the effects of elevation on size and weight as well as its effect on the quality and quantity of MP toolkits, we need to measure metric values of lithic assemblages from other sites/ locales within the Zagros Mountains at different elevations from a 'landscape-oriented' or 'siteless' approach.

The overall composition of the Miankouh lithic assemblage from a technotypological point of view includes relatively short flakes. Retouched pieces on flake are other features of this collection. A glance at all cores from Miankouh reveal that in LAZ usually larger stone cobbles have been used as cores in comparison with HAZ. The mean weight of those from LAZ is 56.66 grams while in HAZ it is 41.98. In the case

of core reduction strategies, the high frequency of cortical flakes, unretouched flakes, irregular retouched flakes, and typical tools suggest that the knapping processes were accomplished at some of localities of LAZ. It seems that the production of tools on cortical flakes (for example notch/denticulates) has been a common tool making tradition in the study area. The presence of short flakes in the Miankouh lithic assemblage may reflect the fact that the use of short flakes had been a common tradition at the MP sites in high-altitude environments. It can be raised that some Mousterian debitage strategies for the production of flakes and tools were commonly presented in Miankouh where stone raw material in the form of river pebbles and chert nodules of limestone outcrops were available in this mountainous region.

مطالعه مقدماتی صنایع سنگی موستری میانکوه، غرب چهارمحال و بختیاری

محسن بهرامی نیا^I؛ کمال الدین نیکنامی^{II}؛ علیرضا خسروزاده^{III}

نوع مقاله: پژوهشی

صص: ۳۳-۷

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۷/۲۷؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۹/۳۰

شناسه دیجیتال (DOI): <https://dx.doi.org/10.30699/PJAS.6.20.7>

چکیده

میانکوه به طور قراردادی به بخشی از منطقه زاگرس مرتفع، یا بخش جنوبی زاگرس مرکزی، اطلاق می‌شود. با وجود مساحت ناچیز (۶۸۰ کیلومتر مربع) در یک محدوده کوهستانی، دو ریزچشم‌انداز متمایز با میانگین ارتفاع ۱۵۱۰ و ۲۶۰۱ متر از سطح دریا دارد که مناسب حرکت‌های فصلی و کوتاه‌مدت جوامع در دوران زمانی متفاوت، جهت دسترسی به منابع گوناگون در اقتصاد معیشتی است. مطالعه ویژگی‌های استقرارهای عصر سنگ در این ارتفاعات در مراحل اولیه خود قرار دارد. به واسطه وجود رودخانه‌های دائمی و منابع قله‌سنگی رودخانه‌ای، این بخش می‌بایست از محل‌های اصلی رفت‌وآمد جوامع متحرک موستری (پلیستوسن جدید) زاگرس محسوب شود. در پی پاسخ به این پرسش‌ها؛ (۱) جایگاه فناوری ساخت مجموعه سنگی این منطقه در میان فرهنگ‌های شناخته‌شده زاگرس (؟) و (۲) میزان شعاع حرکتی جوامع شکارگر-گردآورنده آن در هر دو زیست‌بوم (؟)، سه فصل بررسی پیمایشی بین سال‌های ۱۳۸۸ تا ۹۰ ه.ش.، انجام شده است که پژوهش حاضر به بخش کوچکی از تحلیل صنایع سنگی آن اختصاص دارد. نتایج اولیه از پراکنش محل‌های رویاز (۱۷۷ عدد) در هر دو زیست‌بوم از یک تا ۳۶ دست ساخته حکایت دارد. به نظر می‌رسد این دو زیست‌بوم در طول حرکت‌های روزانه یا فصلی جوامع پلیستوسن به خوبی مورد استفاده قرار گرفته‌اند. ترکیب کلی مجموعه سنگی آن را تراشه‌های به نسبت کوتاه و کوچک تشکیل می‌دهد که در آن، خراشنده‌ها بر سایر گونه‌ها غلبه دارند. در اینجا تأکید اصلی در فناوری ساخت، بر منابع قله‌سنگی خوب گردشده محلی تحت تأثیر رودخانه‌های دائمی و منابع برجای موجود در ارتفاعات منطقه است که اغلب با استفاده از فناوری لوالوا به ابزار و برداشته‌های مختلف تبدیل شده‌اند. شکارگران-گردآورندگان میانکوه فنون ساخت و گونه‌های ابزاری مشابه با دیگر فرهنگ‌های موستری زاگرس را به کار برده‌اند، تنها در برخی دست‌ساخته‌های زیست‌بوم مرتفع از انواع سنگ‌های دیگر در کنار نوع غالب چرت/فلینت و از نظر گونه‌شناسی، از برداشته‌های بی‌قاعده با پرداخت نامنظم استفاده کرده‌اند. به نظر می‌رسد سنگ خام مورد استفاده از فواصل کمتر از ۲۰ کیلومتر در طول چشم‌انداز هر دو زیست‌بوم تأمین شده است.

کلیدواژگان: ارتفاعات بختیاری، میانکوه، صنایع سنگی، موستری.

I. دکترای باستان‌شناسی، گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

II. استاد گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه تهران، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

Email: kniknami@ut.ac.ir

III. دانشیار گروه باستان‌شناسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران.

ارجاع به مقاله: بهرامی نیا، محسن؛ نیکنامی، کمال الدین؛ و خسروزاده، علیرضا، (۱۴۰۱). «مطالعه مقدماتی صنایع سنگی موستری میانکوه، غرب چهارمحال و بختیاری». مطالعات باستان‌شناسی پارسه، ۶ (۲۰): ۳۳-۷ (<https://dx.doi.org/10.30699/PJAS.6.20.7>).

صفحه اصلی مقاله در سامانه نشریه: <http://journal.richt.ir/mbp/article-1-434-fa.html>

فصلنامه علمی مطالعات باستان‌شناسی پارسه
نشریه پژوهشکده باستان‌شناسی، پژوهشگاه
میراث‌فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران

ناشر: پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری
حق نشر متعلق به نویسنده(گان) است
و نویسنده تحت مجوز Creative Commons Attribution License به مجله اجازه می‌دهد مقاله
چاپ شده را در سامانه به اشتراک بگذارد، منوط
بر این‌که حقوق مؤلف اثر حفظ و به انتشار اولیه
مقاله در این مجله اشاره شود.

مقدمه

بخش کوهستانی زاگرس مرتفع در مقایسه با دیگر مناطق آسیای غربی در مراحل اولیه پژوهش‌های پارینه‌سنگی خود قرار دارد. بخش غربی آن دروازه ورود کوهستان به دشت خوزستان و حوضه آبریز رودخانه‌های آب کوه‌رنگ، بازفت و خرسون به کارون است، که به نام حوضه سد کارون چهار، یا حوضه کارون بالا (محمدی‌فر و همکاران، ۱۳۹۵؛ نوروزی، ۱۳۸۸؛ Bird & Bird, 1891: 27-40) شناخته می‌شود. «جان لیندلی» حرکت‌های فصلی به این مناطق را -وابسته به ارتفاع- در دوره پلیستوسین شیوه‌ای رایج می‌داند و آن‌ها را با الگوی امروزی حرکت کوچ‌نشینان از عرض‌های پایین به عرض‌های بالاتر و وارون مقایسه می‌کند (Lindly, 1997: 309). بررسی‌های مردم‌شناختی از تغییر اندک در ساختار زندگی و اقتصاد معیشتی ساکنان روستاهای سنتی امروزی آن حکایت دارد (خسروزاده و بهرامی‌نیا، ۱۳۹۴). هم‌چنان‌که از دوران پارینه‌سنگی میانی تا قرون میانه اسلامی به‌طور پیوسته آثار و شواهدی شناسایی شده است. دو ویژگی برجسته این مناطق کوهستانی را از بخش‌های دیگر زاگرس متمایز کرده است؛ یکی، فراوانی محوطه‌های روباز و استفاده از دره‌ها و پهنه‌های میان برآمدگی‌های در نبود محوطه‌های غاری، و دیگری، قرارگیری آن‌ها در ارتفاعات بسیار بالا از سطح دریا در مقایسه‌ای کلی با دیگر بخش‌های زاگرس است (Biglari, 2004; Biglari & Heydari, 2001; Biglari & Abdi, 1999). که احتمالاً در ارتباطی مستقیم با خط برف دائمی مناطق کوهستانی و میزان پسرفت یا پیش‌روی آن (ر. ک. به: Ferrigno, 1991; Ghadimi, 1962; Wright, 2019; et al., 2019) بوده‌اند. در زردکوه به‌طور کلی کمینه ارتفاع ۳۶۰۰ تا بیشینه ۴۲۰۰ متر از سطح دریا برای خط برف دائمی در نظر گرفته شده است. در میانکوه در مرتفع‌ترین بخش کوهستان گره که با عنوان هفت چشمه شناخته می‌شود، خط برف دائمی امروزه در ارتفاع بالای ۴۰۰۰ متر از سطح دریا دیده می‌شود، اما شواهد واریزه‌ها و وجود چاله‌های برف متأثر از آن طی بررسی نگارندگان در منطقه در ارتفاع میانگین ۲۸۰۰ متر در نقاطی چون بردتشدون و سرکوری هم پیش‌روی داشته است.

در بحث اهمیت و لزوم پرداختن به این منطقه باید یادآور شد که، تمام محوطه‌های شناسایی‌شده از نوع روباز هستند و با توجه به شناسایی شماری دست‌ساخته‌های سنگی در اندازه‌های بزرگ، شکل‌های شاخص و تنوع آن‌ها در محیطی با این وسعت اندک، می‌تواند افق‌های جدیدی را در فهم الگوهای بهره‌وری و توسعه فناوری لوالوا -که پیش از این به استفاده اندک یا عدم استفاده از این شیوه در ارتفاعات بالا در زاگرس اشاره شده است- باز کند؛ همان‌طور که اشاره شد این محوطه‌ها از نظر ارتفاعی که در آن کشف شده‌اند متفاوت از محوطه‌های شاخص مطالعه‌شده در زاگرس هستند. چنین تفاوتی را نه تنها در محوطه‌های موستری در ایران، بلکه در سراسر آسیای غربی کمتر می‌توان مشاهده کرد، می‌تواند نشان از تفاوت در الگوی بهره‌وری و تنوع استقراری، و جبر محیطی حاکم بر منطقه باشد؛ بنابراین تحلیل فنی دست‌ساخته‌ها و بررسی چرایی و چگونگی پراکندگی آن‌ها در شناخت جایگاه این منطقه بینابینی در پذیرش انسان‌گونه‌های شکارگر-گردآورنده در محدوده‌ای کوهستانی (Cachel & Harris, 2006; Odum, 1971: 157) سودمند خواهد بود.

پرسش‌ها و فرضیه‌های پژوهش: به نظر می‌رسد جوامع پارینه‌سنگی میانی میانکوه، در حرکت‌های روزانه خود در هر دو زیست‌بوم منطقه، در جست‌وجوی منابع غذایی و منابع سنگ خام مرغوب جهت ساخت ابزارهای موردنیاز خود بوده‌اند. ابزارهای تولیدشده در زیست‌بوم کم‌ارتفاع استانداردتر از آن نمونه‌هایی است که از محوطه‌های بسیار دورتر از رودخانه‌ها شناسایی شده‌اند. همین تغییرپذیری در فناوری و تولید ابزارهای متفاوت این ضرورت را ایجاد می‌کند که ابتدا براساس گونه‌شناسی ابزارها، جایگاه باستان‌شناختی میانکوه در میان فرهنگ‌های موستری

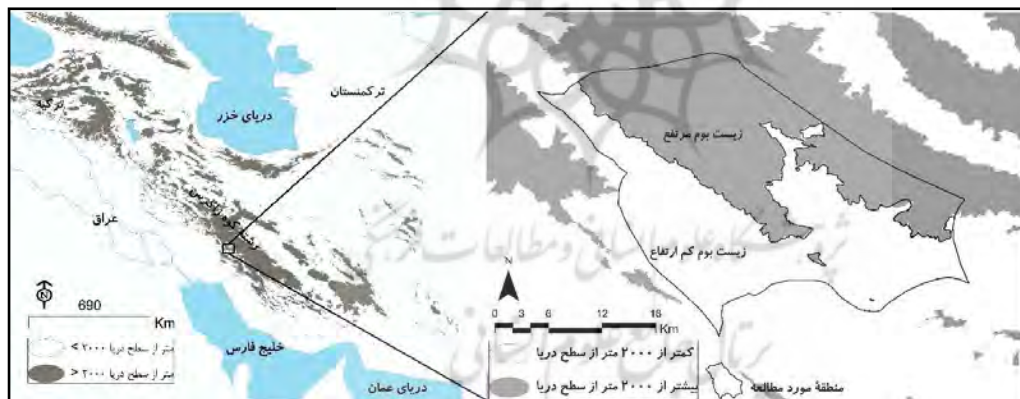
زاگرس تعریف و تبیین شود. تعیین ویژگی ابزارهای سنگی مورد مطالعه و تعیین گاه‌نگاری آن‌ها بستر مناسبی را برای مطالعات آتی جنبه‌های فناوری و شیوه‌ی ساخت دست‌افزارها، مواد مورد استفاده، مکان‌شناسی منابع خام و تحلیل‌های مکانی و فضایی لازم در پراکندگی آثار سطحی را فراهم می‌کند. در اینجا بر دو محور تأکید خواهد شد: (۱) جایگاه پارینه‌سنگی میانی میانکوه با تأکید بر گونه‌شناسی صنایع سنگی آن درمیان فرهنگ‌های موستری زاگرس کجاست؟ و (۲) ماده‌ی خام ابزارسازی آن از چه گستره‌ای تأمین شده و چه تأثیری بر تولید نهایی ابزار داشته است؟

مواد و روش پژوهش: برای دستیابی به چشم‌اندازهای مطالعاتی فوق در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۸۸ تا ۱۳۹۰ ه.ش.، سه فصل بررسی پیمایشی با هدف شناسایی محوطه‌های دوران مختلف انجام شده است. رویکرد اصلی در این بررسی‌ها علاوه بر شناسایی شواهد مادی، توجه ویژه به مطالعه‌ی الگوی پراکندگی در مقیاس منطقه‌ای استوار بوده است. شناخت توپوگرافی منطقه و تعیین اکوتوپ‌های زیست‌بوم به عنوان واحدهای ناهمگن جغرافیایی جهت نمونه‌برداری از واحدهای مستقل، یک شبکه‌ای از مربعات فضایی (به عنوان واحدهای مطالعات) در محیط جی‌آی‌اس (GIS) ایجاد شد. مربعات ایجاد شده ابتدا به صورت غیر احتمالاتی مورد نمونه‌برداری قرار گرفتند و سپس با روش نمونه‌برداری روش مند طبقه‌بندی شده‌ی غیر هم‌تراز، نمونه‌برداری احتمالاتی در آن‌ها انجام گرفت. نمونه‌برداری نوع دوم برای سنجش نسبت‌ها و تحلیل‌های کمی و بیشتر در حوزه‌ی تحلیل‌های فضایی پراکندگی مورد بحث واقع می‌شود که در اینجا به آن پرداخته نمی‌شود. مربعات شبکه‌ی مجموعه‌ای از اکوتوپ‌های متجانس مانند حواشی رودخانه‌ها، دشت‌های باز و مناطق مرتفع را شامل می‌شدند که به صورت متغیری ویژگی‌های محیطی منطقه‌ی مورد مطالعه را تشکیل می‌دادند. بخش اصلی کار میدانی در این پژوهش، معطوف به بررسی ویژگی‌های محیطی و قابلیت استقرارهای دوران سنگ در ارتفاعات بالای ۲۰۰۰ متر از سطح دریا بود که امروزه تنها بخشی از سال مورد استفاده‌ی اقوام کوچ‌نشین بختیاری است. روش‌های آماری مورد استفاده در این مرحله از پژوهش در اینجا مبتنی بر محاسبه‌ی نسبت‌های فراوانی گونه‌ها و مقایسه‌ی آن‌ها (۱۴۵۴) قطعه دست‌ساخته‌ی سنگی) براساس دو زیست‌بوم کم‌ارتفاع و مرتفع است. در اندازه‌گیری این مجموعه از روش سوم اندازه‌گیری مجموعه‌های سنگی دوران پارینه‌سنگی استفاده شده است (Debenath & Dibble, 1994: 19). آن‌چه که در این مطالعه‌ی مقدماتی از مقایسه‌ی ابزارهای دو محیط جغرافیایی انتظار می‌رود کشف تغییرات ابزارها در این دو محیط است که حکایت از دوگونه رفتارهای تولیدی و احتمالاً معیشتی ساکنان پارینه‌سنگی زاگرس دارد.

پیشینه پژوهش

بیشترین بررسی‌ها و کاوش‌های دوره‌ی پارینه‌سنگی در زاگرس، در بخش مرکزی آن انجام شده است (ر.ک. به: Abdi, 1999; Adams, 1954; Biglari & Abdi, 1999; Coon, 1951; Dibble, 1994). نزدیک‌ترین محوطه‌های پارینه‌سنگی میانی به منطقه‌ی کوهستانی بختیاری، قَمَری، ارجنه، ورواسی، و غار کونجی در لرستان است که مورد آخر (Hole & Flannery, 1967) براساس شواهد موجود، اردوگاه/کمپ اصلی (Baumler & Speth, 1993) معرفی شده است. هومیان I در کوه‌دشت، مرتفع‌ترین نمونه‌ها را درمیان مجموعه‌ی موستری منطقه به نمایش می‌گذارد (Bewley et al., 1984). در طی دو دهه‌ی اخیر با تأکید بر عامل ارتفاع، در سه ناحیه‌ی دره‌ی خرم‌آباد بررسی‌های میدانی منجر به کشف محوطه‌های جدید روباز شده است (Roustaiei et al., 2002; Roustaiei et al., 2004). در کهگیلویه، بررسی‌های جدید نشان از حضور صنعت لوالوا و استفاده از دندان‌دارها و خراشنده‌های نوع موستری زاگرس در این منطقه دارد (Azadi, 2017). بررسی‌ها در زاگرس جنوبی بر دره‌ی رود

گر تمرکز یافته است. در اینجا به طور مستمر از دوره جدیدتر پارینه‌سنگی میانی تا اواخر دوره فراپارینه‌سنگی شواهد قوی یافت می‌شود (Rosenberg, 1988: 8; 2003). «روزنبرگ» مجموعه سنگی آن را با وجود همگرها و فراوانی اندک کنگره‌دارها در مقایسه با چهارم با نمونه‌های موستری زاگرس مرتبط می‌داند (Rosenberg, 1985). یافته‌های سطحی از محوطه روباز در چهارم بر تراشه‌های غیرشاخص و به ندرت تراشه‌های لوالویز با فراوانی بیشتر خراشنده‌های جانبی تأکید دارد (Piperno, 1972)؛ درحالی‌که در چنار فاریاب کازرون، و دشت باب انار در جنوب شرق فارس استفاده سنگ‌مادرهای دیسکی شکل با فناوری لوالوا در ایجاد برداشته‌های کوچک پرداخت شده، گزارش گردیده است که چنین ویژگی به اندازه سنگ‌مادر مورد استفاده نسب داده شده است (دشتی‌زاده و محمدی، ۱۳۹۱؛ ر. ک. به: Dashtizadeh & Hosseini, 2008). در دشت‌رستم، و گچساران (Conard et al., 2006) به نسبت تراکم صنایع سنگی کمتری دیده می‌شود. در برخی دشت‌های غرب و جنوب غرب ایران برخی محوطه‌های روباز به دوران موستری تاریخ‌گذاری شده‌اند (Alibaigi et al., 2011; Bahramiyan & Ahmadzadeh Shouhani, 2016; Darabi et al., 2012). تا به امروز از وضعیت دوران پارینه‌سنگی منطقه بختیاری اطلاعات مدون و تحلیلی در دست نیست. تنها چند قطعه پراکنده دست‌ساخته سنگی در قرن ۲۰ م. توسط «زاگارل» (Zagarell, 1982) به دوره پارینه‌سنگی میانی نسبت داده شده‌اند. در سال‌های اخیر، ده‌ها محوطه روباز با پراکندگی از چندین قطعه تا شمار زیادی تراشه و تیغه در منطقه فارس (Khosrowzadeh, 2010) و کوه‌رنگ (Roustaei, 2010) در مرتفع‌ترین بخش زاگرس، به ویژه در منطقه میانکوه (خسروزاده، ۱۳۸۸؛ ۱۳۸۹؛ ۱۳۹۰) شناسایی شده‌اند که بخش کوچکی از مطالعه نگارندگان در این منطقه در اینجا آمده است و نتایج تفصیلی در نوشتار دیگری ارائه خواهد شد.

تصویر ۱. موقعیت میانکوه در منطقه آسیای غربی (نگارندگان، ۱۳۹۹).

Fig. 1. The position of Miankouh in West Asia (Authors, 2019).

چشم‌انداز جغرافیایی و زمین‌سیما

میانکوه به عنوان بخشی از منطقه زاگرس مرتفع، در غرب چهارمحال و بختیاری، در بخش کوهستانی متصل به دشت خوزستان قرار دارد (تصویر ۱). ۷۵٪ آن، کوهستانی صخره‌ساز و ۲۵٪ باقی‌مانده تپه‌ماهورهای به هم پیوسته‌ای است که بریدگی‌ها و دره‌هایی کم‌عرض را شکل داده‌اند. در اینجا دو ریزچشم‌انداز متفاوت به وسعت ۶۸۰ کیلومترمربع قابل تشخیص است. زیست‌بوم کم‌ارتفاع (ناحیه یک)، با میانگین ارتفاع ۱۵۱۰ متر از سطح دریا وسعتی نزدیک به ۳۸۰ کیلومترمربع را به خود اختصاص داده است. وجود دره رودخانه با دره‌های فرعی (با بستر خشک) با رد جریان‌های فصلی، تپه‌ماهورها و برجستگی‌ها، و سرانجام نوع پوشش گیاهی حاکم از نوع بلوط (ثاقب‌طالبی

و همکاران، ۱۳۸۴: ۱۴-۱۳؛ Azizi et al., 2013)، عوارض مهم این چشم‌انداز به‌شمار می‌روند. دو روان‌آب دائمی (رودخانه بازفت و چشمه-رودخانه سرخون) به طول ۳۵ و ۲۸ کیلومتر این بخش را زهکش و سپس وارد خوزستان می‌شوند. دسترسی آسان از دیگر ویژگی‌های مهم آن است. در برآورد میزان بارش سالانه، تمام محدوده‌های این زیست‌بوم، میانگین ۵۰۰ - ۸۰۰ میلی‌متر را نشان می‌دهد (Roozitalab et al., 2018; Unesco, 1979) که شاخصی از یک محیط نیمه‌خشک است (Ahrens 2006; Henson, 2017; Alijani et al., 2008; Kottek et al., 2006). زیست‌بوم مرتفع (ناحیه دو) با محدوده‌ای به وسعت ۳۰۰ کیلومترمربع و ارتفاع بیش از ۲۰۰۰ متر از سطح دریا (با میانگین ارتفاع ۲۶۰۱ متر) از مجموعه‌ای از پهنه‌ها و دریاچه‌های فصلی با پوشش گیاهان استپی، و درختچه‌ها با غلبه گون (Sagheb-Talebi et al., 2013: 82) تشکیل شده است. میانگین بارش سالانه در این ناحیه ۸۰۰ - ۱۰۰۰ میلی‌متر برای یک دوره یک‌ساله را نشان می‌دهد. رسوبات سازند بختیاری درون درزها و شکاف‌های کارستی منطقه دربردارنده سنگ‌های دگرگون‌شده کنگلومرای بختیاری با ترکیبی از سنگ‌آهک و گرهک‌های چرتی سازند سروک، ایلام و آسماری (Ghorbani, 2019: 270) از ویژگی‌های ساختار سنگ در این منطقه به‌شمار می‌رود که در دوره پلیستوسن جدید منابع مهمی در تولید دست‌ساخته‌های سنگی بوده‌اند.

مجموعه سنگی

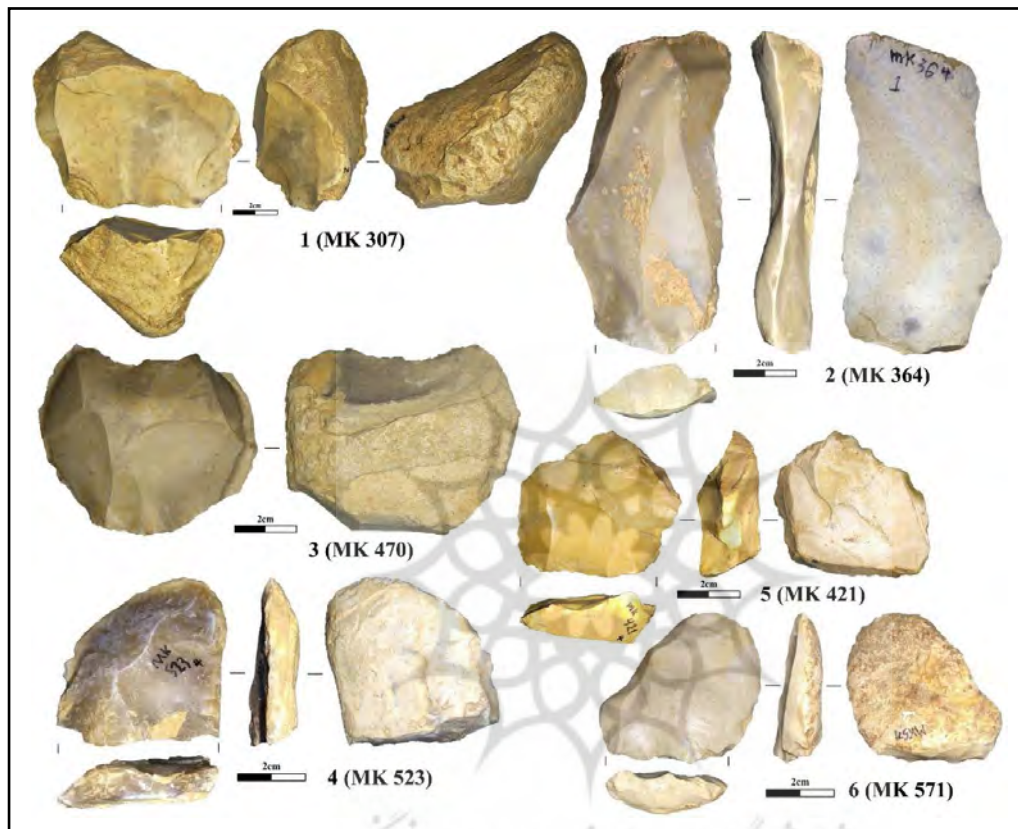
در هر دو زیست‌بوم کم‌ارتفاع و مرتفع در مجموع ۱۴۵۴ قطعه دست‌ساخته سنگی جمع‌آوری شده است. از تعداد ۱۱۳ محوطه روباز از زیست‌بوم کم‌ارتفاع و ۶۴ محوطه از زیست‌بوم مرتفع، به ترتیب تعداد ۸۷۴ و ۵۸۰ قطعه در هر دو نوع کامل و ناقص جمع‌آوری شده‌اند؛ به‌طورکلی این مجموعه سنگی در چهار طبقه اصلی سنگ‌مادر، ابزار، برداشته / تراشه خام و دورریز طبقه‌بندی شده‌اند (جدول ۱)، (Bahraminia et al., 2022). دو-سوم کل مجموعه (تعداد = ۹۷۰ / درصد = ۶۶٫۷۱) را ابزارها تشکیل می‌دهند. نزدیک به ۲۰٪ (تعداد = ۲۸۱) به برداشته خام / ساده اختصاص دارد که بعد از ابزارها بیشترین فراوانی را در مجموعه نشان می‌دهند. فناوری به‌کاررفته در تولید برداشته‌های خام و ابزارها با توجه به نوع سکوی ضربه بر تولید تراشه‌های نسبتاً کوتاه با استفاده از چکش سخت تأکید دارد. انواع سکوی ضربه ساده، پرداخت‌شده، نقطه‌ای، شاپوی ژاندارم، باله‌ای، دو / چندوجهی، خطی، پوسته‌ای، با توجه به تقسیم‌بندی رایج آن (Inizan et al., 1999: 136) مورد توجه بوده است. شیوه لوالوا در توالی کاهشی مجموعه به خوبی قابل مشاهده است. در سنگ‌مادرهای هر دو زیست‌بوم، از شیوه برداشت تک‌قطبی، دو قطبی، و مرکزگرا / شعاعی استفاده شده است (تصویر ۲).

جدول ۱. طبقه‌بندی مجموعه سنگی میانکوه (نگارندگان، ۱۳۹۹).

Tab. 1. General category of the Miankough's MP lithic assemblage (Authors, 2019).

دورریز	برداشتۀ خام / ساده	ابزار	سنگ‌مادر	کل دست‌ساخته	نوع		*** دست‌ساخته
					محوطه	تعداد	
۹	۲۱۷	۵۲۹	۱۱۹	۸۷۴	۱۱۳	تعداد	زیست‌بوم کم‌ارتفاع
۰٫۶۲	۱۴٫۹۲	۳۶٫۳۸	۸٫۱۸	۶۰٫۱۱	۶۳٫۸۴	درصد	
۱۲	۶۴	۴۴۱	۶۳	۵۸۰	۶۴	تعداد	زیست‌بوم مرتفع
۰٫۸۳	۴٫۴۰	۳۰٫۳۳	۴٫۳۴	۳۹٫۸۹	۳۶٫۱۶	درصد	
۲۱	۲۸۱	۹۷۰	۱۸۲	۱۴۵۴	۱۷۷	تعداد	کل
۱٫۴۵	۱۹٫۳۲	۶۶٫۷۱	۱۲٫۵۲	--	--	درصد	

- سنگ‌مادر: تعداد ۱۸۲ قطعه با آثار برداشته از نوع تراشه، تیغه و ترکیبی از هر دو در ابعاد گوناگون بر سطح شکمی و رویی در این طبقه قرارگرفته‌اند (تصویر ۲). ۱۱۹ قطعه از این گروه از زیست‌بوم کم‌ارتفاع شناسایی شده‌اند. بر روی سطح بیرونی آن‌ها کمینه یک اثر برداشت از نوع تراشه یا تیغه دیده می‌شود (تصویر ۲: ۴). تعداد ۶۳ قطعه از زیست‌بوم مرتفع بخش دیگری از مجموعه سنگ‌مادر میانکوه را شکل می‌دهد.

تصویر ۲. منتخبی از سنگ‌مادرهای میانکوه در هر دو زیست‌بوم کم‌ارتفاع (۲-۴) و مرتفع (۱، ۵-۶):
 ۱- سنگ‌مادر تک‌قطبی، ۲- سنگ‌مادر تیغه/ تیغه بر روی برداشته طولی، ۳- سنگ‌مادر لوالوای مرکزگرا، ۴- سنگ‌مادر تراشه با سکوی پرداخت‌شده، ۵- سنگ‌مادر دیسکی‌شکل بر روی سنگ تخریبی برج، ۶- سنگ‌مادر تیغه تک‌قطبی با سکوی پرداخت‌شده (نگارندگان، ۱۳۹۹).

Fig. 2. Selected cores from Miankough in both LAZ (2-4) and HAZ (1, 5-6): 1- Unipolar core, 2- Blade/bladelet core on elongated flake, 3- Centripetal Levallois core, 4- Flake core with faceted striking platform, 5- Discoidal core on in situ clastic rock, 6- Unipolar blade core with faceted striking platform (Authors, 2019).

فراوانی سکوی ضربه در این‌گونه از دو نوع ساده با فراوانی ۲۶٫۹۲٪ (تعداد= ۴۹) و دو یا چندوجهی با ۱۸٫۱۳٪ (تعداد= ۳۳) در هر دو زیست‌بوم است (تصویر ۲: ۲، ۵). از دید مقایسه‌ای، باز هم فراوانی در نوع ساده و دو یا چندوجهی، با سنگ‌مادرهای زیست‌بوم کم‌ارتفاع است. ۶۴٫۲۹٪ (تعداد= ۱۱۷) کل، فاقد پوسته بر سطح رویی هستند، نزدیک به ۳۲٪ (تعداد= ۵۸) آن‌ها کمتر از ۵۰٪ پوسته اولیه روی نقاط مختلفی از سطح رویی دارند، و تقریباً ۴٪ (تعداد= ۷) بیش از ۵۰٪ پوسته دارند. در محل‌های نزدیک به دره‌های رودخانه در زیست‌بوم کم‌ارتفاع سنگ‌مادرها میانگین

وزنی نزدیک به ۵۷ گرم دارند؛ درحالی‌که در محدوده‌های مرتفع این نسبت در حدود ۴۲ گرم است. میانگین طول سنگ‌مادرهای کل مجموعه ۴۷ میلی‌متر، عرض، نزدیک به ۳۹ میلی‌متر، و میانگین ضخامت ۲۲ میلی‌متر است (جدول ۲). به‌طورکلی ضخامت سکوی ضربه‌نمونه‌هایی قابل شناسایی است، کمتر از ۱۵ میلی‌متر است. این نمونه‌ها هم‌چنین عرض سکوی ضربه‌نزدیک به ۲۷ میلی‌متر دارند. تمام سنگ‌مادرهای زیست‌بوم کم‌ارتفاع از نظر طول، عرض، ضخامت، ابعاد سکوی ضربه، و وزن، مقادیر بالاتری را نشان می‌دهند. بیشترین تعداد سنگ‌مادرهای منطقه دارای برداشته‌های تراشه، تیغه، تیزه، و نمونه‌های ترکیبی هستند (تصویر ۲).

جدول ۲. میانگین اندازه و میزان پوسته موجود بر سطح سنگ‌مادرهای یافت‌شده از میانکوه (اندازه‌ها به میلی‌متر)، (نگارندگان، ۱۳۹۹).

Table 2. The size average and cortex amounts on the dorsal face of cores from Miankouh (Measurements are in mm.), (Authors, 2019).

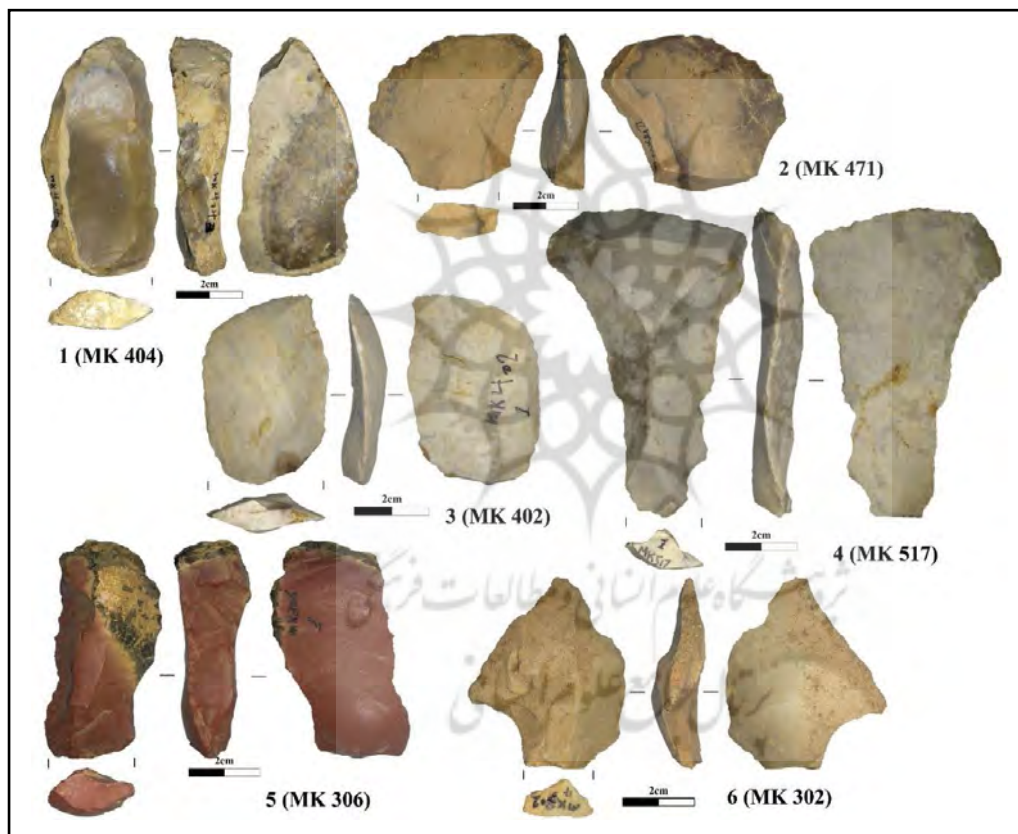
سنگ‌مادر	***	مشخصات		عرض	ضخامت	عرض سکوی ضربه		وزن g	میزان پوسته (تعداد (%))		
		تعداد	طول			سکوی ضربه	سکوی ضربه		%	≤ ۵۰ %	≥ ۵۰ %
زیست‌بوم کم‌ارتفاع	۱۱۹	۴۹۶۵	۴۰۵۱	۲۰۳۱	۱۳۵۴	۲۷۵۰	۵۶۶۶	۷۴ (۴۰۶۶)	۴۱ (۲۲۵۳)	۴ (۲۰۱۹)	۱۱۹ (۶۵۳۸)
زیست‌بوم مرتفع	۶۳	۴۴۵۹	۳۶۸۹	۲۴	۱۱۳	۲۶۴۷	۴۱۹۸	۴۳ (۲۳۶۳)	۱۷ (۹۳۴)	۳ (۱۶۵)	۶۳ (۳۴۶۲)
کل	۱۸۲	۴۷۰۱۲	۳۸۰۷	۲۲۰۱۵	۱۲۰۴۲	۲۶۰۹۸	۳۹۰۳۲	۱۱۷ (۶۴۰۳۹)	۵۸ (۳۱۸۷)	۷ (۳۸۴)	۱۸۲ (۱۰۰)

ابزار: از نگاه فناوری-گونه‌شناختی، بیشترین فراوانی در طبقه‌بندی مجموعه سنگی میانکوه به گروه ابزارها تعلق دارند. خراشنده‌ها، تیغه‌ها، سرتیرها، ساطورابزارها، کنگره‌دار/ دندانه‌دارها، اسکنه/ سوراخ‌کننده‌ها، تبرهای دستی، و برداشته‌های پرداخت‌شده بی‌قاعده (دارای پرداخت نامنظم بر یک یا چند لبه سطح رویی یا شکمی) در این مجموعه قرار می‌گیرند (جدول ۳). ۹۷۰ قطعه از هر دو نوع کامل و ناقص مستندنگاری شده‌اند. ۵۲۹ قطعه از زیست‌بوم کم‌ارتفاع و ۴۴۱ قطعه دیگر از زیست‌بوم مرتفع جمع‌آوری شدند. بیشترین درصد و تعداد در این مجموعه به خراشنده‌ها (تعداد= ۳۴۰ / درصد= ۴۱٫۲۶) و تیغه‌ها (تعداد= ۲۲۷ / درصد= ۲۷٫۵۵) اختصاص دارد. جدول ۳. ویژگی متریک (میانگین اندازه) هریک از برداشته‌های خام و پرداخت‌شده در کل منطقه میانکوه (اندازه‌ها به میلی‌متر)، (نگارندگان، ۱۳۹۹).

Table 3. Metric data (size average) of each of simple and retouched flakes in total Miankouh (Measurements are in mm.), (Authors, 2019).

دست‌ساخته	***	کل میانکوه			مشخصات		وزن g
		تعداد کل	تعداد اندازه‌گیری شده	عرض	ضخامت	عرض سکوی ضربه	
خراشنده	۳۴۰	۲۴۲	۴۴۰۳۴	۳۱۰۴۳	۱۱۰۲۴	۱۹۰۷۵	
تیغه	۲۲۷	۷۴	۴۷۰۶۲	۲۲۰۳۶	۸۰۷۱	۱۲۰۷۱	
تیزه (سرتیر)	۱۳۰	۸۳	۴۲۰۷۹	۲۵۰۹۲	۸۰۴۶	۱۱۰۸۳	
ساطور ابزار	۱۹	۱۹	۵۴۰۸۵	۴۴۰۱۲	۲۱۰۱۹	۹۵۰۰۸	
کنگره‌دار/ دندانه‌دار	۶۸	۶۸	۳۸۰۵۱	۲۸۰۶۲	۱۱۰۳۰	۱۷۰۴۳	
اسکنه/ سوراخ‌کننده	۳۷	۱۸	۴۱۰۹۸	۲۱۰۷۸	۱۱۰۱	۱۱۰۳۱	
برداشته پرداخت‌شده	۱۴۶	۵۱	۳۹۰۵۲	۲۹۰۰۶	۹۰۶۳	۱۵۰۳۶	
تبر دستی	۳	۳	۸۹۰۶	۴۲۰۳	۲۰۰۸۳	۹۹۰۶	
برداشته خام/ قالب اولیه	۲۸۱	۵۷	۳۹۰۳۳	۲۸۰۶۸	۹۰۹۹	۱۳۰۶۹	

خراشنده: بیشترین فراوانی در مجموعه سنگ میانکوه مربوط به خراشنده‌های در ابعاد گوناگون است که در این گروه خراشنده‌های تک‌سویه بر انواع دیگر غلبه دارند. انواع دیگر دوسویه، هم‌گرا، دیژه، و عرضی نیز در هر دو زیست‌بوم شناسایی شده‌اند (تصویر ۳). ۱۹۴ قطعه خراشنده از زیست‌بوم کم‌ارتفاع جمع‌آوری شد که ۱۳۷ قطعه آن هر سه بخش انتهایی نزدیک، میانه، و انتهایی دور با سکوی ضربه را در خود داشتند. از زیست‌بوم مرتفع از ۱۴۶ نمونه جمع‌آوری شده، ۱۰۵ قطعه آن کامل است. میانگین طول کل خراشنده‌های کامل ۴۴٫۳۴ میلی‌متر، عرض ۳۱٫۴۳ میلی‌متر است. بیش از ۱۱ میلی‌متر است (جدول ۳). عرض سکوی ضربه در این نوع کمتر از ۲۰ میلی‌متر است. میانگین وزنی تقریباً ۲۰ گرم دارند. وزن آن‌ها در زیست‌بوم کم‌ارتفاع تقریباً یک‌ونیم برابر خراشنده‌های زیست‌بوم مرتفع است. مقایسه آماری نشان می‌دهد که ابعاد خراشنده‌ها در زیست‌بوم کم‌ارتفاع باز هم بیشتر از انواع موجود در زیست‌بوم مرتفع است. نوع غالب سکوی ضربه را نوع ساده تشکیل می‌دهد که نزدیک به ۵۰٪ (تعداد = ۱۱۷) کل خراشنده‌های کامل اندازه‌گیری

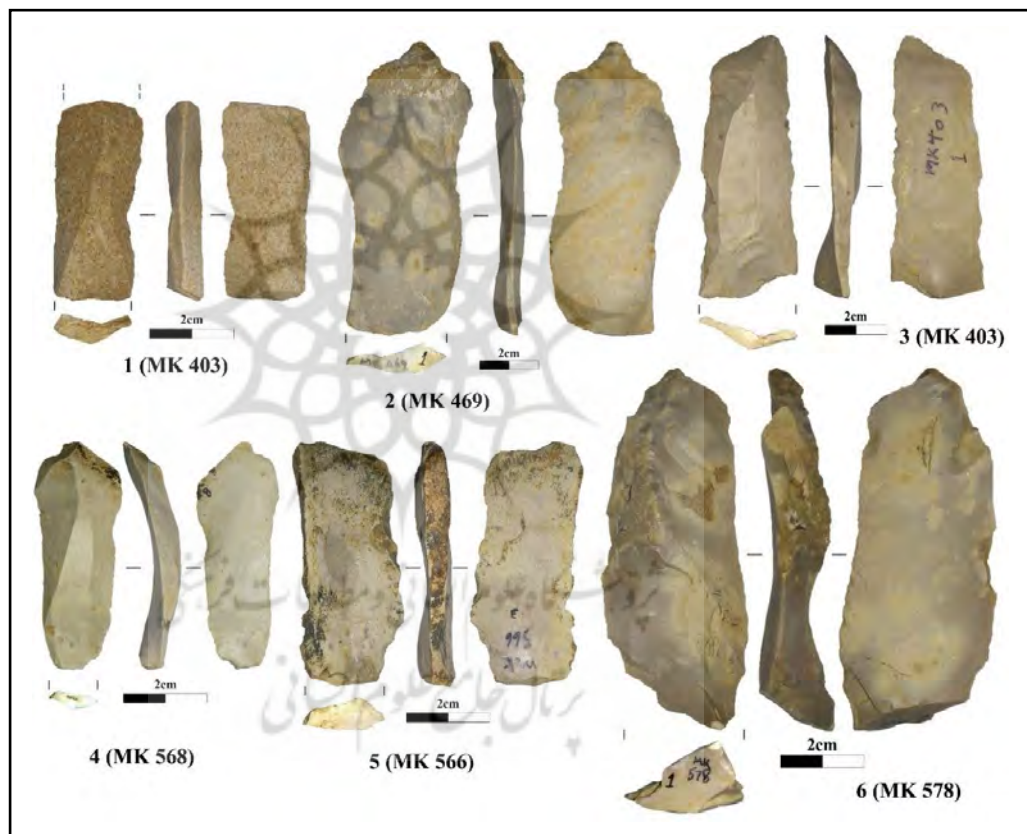

تصویر ۳. منتخبی از خراشنده‌های میانکوه در هر دو زیست‌بوم کم‌ارتفاع (۱-۴) و مرتفع (۵-۶): ۱- خراشنده تک‌سویه مستقیم با سکوی ضربه پوخته‌ای، ۲- خراشنده متقاطع / دژه با سکوی ضربه دووجهی، ۳- خراشنده هم‌گرا، ۴- خراشنده دوسویه انتهایی، ۵- خراشنده با پرداخت سنگین و پوخته‌دار با سکوی ضربه ساده با اندک پرداخت در گوشه چپ، ۶- خراشنده تک‌سویه کوژ (برآمده)، (نگارندگان، ۱۳۹۹).

Fig. 3. Selected scrapers from Miankough in both LAZ (1-4) and HAZ (5-6): 1- Single straight scraper with cortical striking platform, 2- Canted (déjeté) scraper with dihedral striking platform, 3- Convergent scraper, 4- Double side/transverse scraper, 5- Cortical heavy duty scraper with flat/plain striking platform and slight facet/retouch on the left corner of dorsal face, 6- Single convex scraper (Authors, 2019).

شده در هر دو زیست‌بوم را به خود اختصاص داده است (تصویر ۳: ۲-۶). ۴۱.۰۶ (درصد = ۱۶,۹۴) با استفاده از شیوه آماده‌سازی سکوی پرداخت شده تولید شده‌اند. بیش از نیمی از خراشنده‌های میانکوه فاقد پوسته (تعداد = ۱۲۹ / درصد = ۵۳,۳۱) هستند. ۵۷ قطعه (درصد = ۲۳,۵۵) از زیست‌بوم کم‌ارتفاع و ۲۷ قطعه (درصد = ۱۱,۱۶) از زیست‌بوم مرتفع بر بخش‌هایی از سطح رویی بین ۰,۱ تا ۵۰ درصد پوسته دارند و تقریباً یک-سوم کل خراشنده‌های پوسته‌دار در این طبقه قرار می‌گیرند. - تیغه: دومین گروه ابزاری از نظر فراوانی به تیغه‌ها اختصاص دارد (تصویر ۴). از میانکوه در مجموع ۲۲۷ تیغه کامل و ناقص فاقد پرداخت، و در برخی با پرداخت ناپیوسته در قسمتی از لبه راست یا چپ، یا هر دو به دست آمده است. ۳۷ قطعه کامل از زیست‌بوم کم‌ارتفاع و ۳۷ قطعه دیگر از زیست‌بوم مرتفع مورد ارزیابی قرار گرفت (جدول ۳). میانگین طول تیغه‌ها در زیست‌بوم کم‌ارتفاع ۵۰,۴۴ میلی‌متر در مقابل طول ۴۴,۷۹ میلی‌متر در زیست‌بوم مرتفع است. عرض آن‌ها در زیست‌بوم کم‌ارتفاع با اندکی اختلاف به میانگین ۲۴,۱۵ میلی‌متر در مقابل ۲۰,۵۶ میلی‌متر می‌رسد.

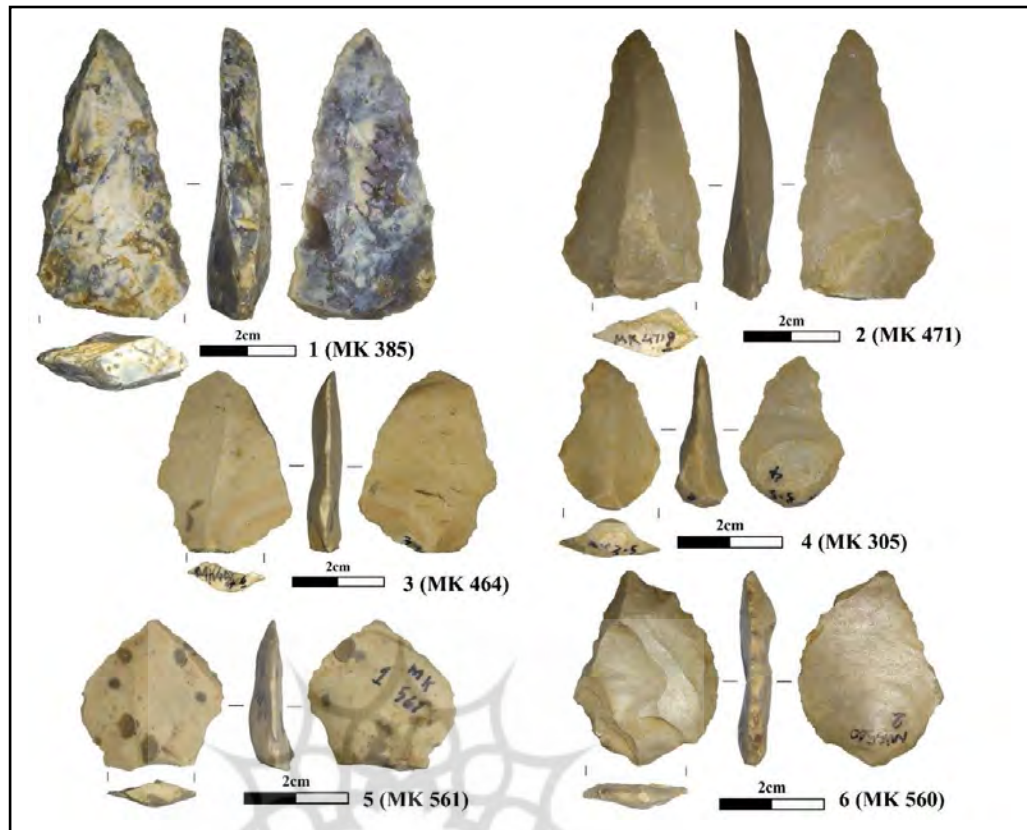
تصویر ۴. منتخبی از تیغه‌های میانکوه در زیست‌بوم کم‌ارتفاع (۱-۳)، زیست‌بوم مرتفع (۴-۶): ۱- تیغه لوالوای ناقص فاقد انتهای دور، ۲- تیغه طولی نازک با سکوی ضربه باله‌ای، ۳- تیغه لوالوای نوک‌دار با سکوی ضربه پرداخت‌شده / شاپوژاندارم، ۴- تیغه کول‌دار با سکوی ضربه دووجهی، ۵- تیغه نازک با پرداخت ناپیوسته نامنظم بر لبه راست، ۶- تیغه / چاقوی کول‌دار با سکوی ساده (نگارندگان، ۱۳۹۹).

Fig. 4. Selected blades from Miankough in both LAZ (1-3) and HAZ (4-6): 1- Proximal piece of blade without distal end, 2- Elongated tin blade with winged striking platform, 3- Pointed Levallois blade with faceted/chapeau de gendarme striking platform, 4- Backed blade with dihedral striking platform, 5- Thin blade with irregular discontinuous retouch on right lateral edge, 6- Backed blade/knife with plain/flat striking platform (Authors, 2019).

به طور کلی میانگین طول تیغه در کل مجموعه میانکوه ۴۷٫۶۲ میلی متر و عرض ۲۲٫۳۶ میلی متر است. ضخامت تیغه‌ها با درصد کمتری از خراشنده‌ها دارای میانگین ۸٫۷۱ میلی متر است. ضخامت سکوی ضربه در تولید تیغه‌ها تقریباً مشابه با ضخامت سکوی ضربه در گونه خراشنده‌ها است. میانگین وزن تمام نمونه‌های اندازه‌گیری شده ۱۲٫۷۱ گرم است. نوع سکوی ضربه در اینجا همانند خراشنده‌ها، نوع ساده (درصد = ۳۷٫۸۳ / تعداد = ۲۸)، (تصویر ۴: ۱، ۵-۶) بیشترین فراوانی را نشان می‌دهد و ۲۱ قطعه (درصد = ۲۸٫۳۷) سکوی پرداخت شده دارند (شکل ۴: ۳)؛ به طور کلی بیش از ۵۰٪ کل تیغه‌های کامل میانکوه دو نوع سکوی ضربه ساده و پرداخت شده دارند. فراوانی انواع دیگر سکوی به ترتیب خطی، دووجهی / چندوجهی (شکل ۴: ۴)، نقطه‌ای / نوک تیز، باله‌ای (شکل ۴: ۲) و پوسته‌ای را نشان می‌دهد که هر کدام کمتر از ۱۰٪ کل را به خود اختصاص داده‌اند. تمام تیغه‌های شناسایی شده در میانکوه کمتر از ۵۰٪ (تعداد = ۲۵ / درصد = ۳۳٫۷۸) یا فاقد پوسته‌اند (تعداد = ۴۹ / درصد = ۶۶٫۲۲) که در هر دو زیست بوم تقریباً نسبت برابری را نشان می‌دهند.

سرتیر: گونه دیگر ابزارهای شناسایی شده در میانکوه شامل ۱۳۰ قطعه تراشه نوک دار با آثار برداشته بر سطح رویی آن‌ها است که در هر دو نوع ناقص و کامل آن جمع‌آوری شد (تصویر ۵). گاهی تراشه‌های لولویز بدون پرداخت مثلثی شکل نیز در این گروه قرار گرفته‌اند (Shea, 2013: 89-90). ۵۲ قطعه کامل از زیست بوم کم ارتفاع و ۳۱ قطعه از زیست بوم مرتفع اندازه‌گیری شد. غیر از ضخامت نمونه و ضخامت سکوی ضربه که تقریباً یکسان بوده، طول، عرض، عرض سکوی ضربه، و وزن سرتیرها در زیست بوم کم ارتفاع بیشتر از نمونه‌های مشابه در زیست بوم مرتفع است. بیشترین طول اندازه‌گیری شده در زیست بوم مرتفع ۹۴٫۵ میلی متر و عرض ۶۰٫۵ میلی متر است؛ در حالی که در زیست بوم مرتفع بیشترین طول یک سرتیر ۷۳٫۵ میلی متر و عرض ۳۳ میلی متر است. به طور میانگین طول سرتیرها در میانکوه تقریباً دوبرابر عرض آن‌ها است (جدول ۳). ۵۱٫۸٪ این گونه (تعداد = ۴۳) از ۸۳ قطعه کامل در میانکوه سکوی ضربه ساده (تصویر ۵: ۲، ۳، ۵) و نزدیک به ۱۶٪ (تعداد = ۱۳ / درصد = ۱۵٫۶۶) سکوی پرداخت شده دارند. برخی نمونه‌ها سکوی نوک تیز یا نقطه‌ای یا گرد دارند (تصویر ۵: ۴، ۶). بیش از ۸۰٪ از کل ۸۳ قطعه کامل اندازه‌گیری شده فاقد پوسته بر سطح خود هستند. ۴۲ عدد (درصد = ۵۰٫۶۰) از زیست بوم کم ارتفاع و ۲۶ عدد (درصد = ۳۱٫۳۳) از زیست بوم مرتفع بدون پوسته‌اند. در نهایت کمتر از ۳٪ (تعداد = ۲) کل سرتیرهای کامل میانکوه بالای ۵۰٪ پوسته دارند.

ساطور ابزار: برداشته‌ها یا نمونه‌های پوسته‌دار ضخیم با میانگین ۲۱٫۱۹ میلی متر تقریباً مدور با پرداخت تند به صورت دندان‌دار در یک بخش از لبه در گروه ابزارهای ساطوری قرار گرفته‌اند (تصویر ۶). تمام نمونه‌های این گروه را با توجه به وجود پرداخت و بدون در نظر گرفتن وجود سکوی ضربه اندازه‌گیری گردید. یکی از نمونه‌های زیست بوم مرتفع طولی بیش از ۱۰۰ میلی متر دارد. پرداخت در بخش انتهایی دور آن به کاررفته و بخش زیادی از پوسته اولیه خود را حفظ کرده است (تصویر ۶: ۱). میانگین طول در این گروه، ۵۴٫۸۵ میلی متر و میانگین عرض آن‌ها، ۴۴٫۱۲ میلی متر است (جدول ۳). برخلاف گونه‌های دیگر ابزار در میانکوه، طول، عرض، ضخامت، عرض سکوی ضربه، و وزن ساطور ابزارهای زیست بوم مرتفع بیشتر از نمونه‌های زیست بوم کم ارتفاع است. تنها میانگین ضخامت سکوی ضربه در زیست بوم کم ارتفاع اندازه بیشتری را نشان می‌دهد. بیشترین وزن در زیست بوم کم ارتفاع و مرتفع به ترتیب ۳۶۰ و ۴۴۲٫۵ گرم اندازه‌گیری شد. میانگین وزن در این گونه ۹۵٫۰۸ گرم است؛ هم‌چنین نسبت طول به عرض ۱۰ میلی متر است. از ۱۴ قطعه (درصد = ۷۳٫۶۸) ساطور ابزار شناسایی شده از زیست بوم کم ارتفاع و پنج قطعه (درصد = ۵) از زیست بوم مرتفع نزدیک به ۷۰٪ کل آن‌ها سکوی ضربه قابل تشخیص ندارند (تصویر ۶: ۵). در این گونه نیز فراوانی سکوی ساده (تعداد = ۴ / درصد = ۲۱٫۰۵) بیش از سایر انواع است؛ در حالی که انواع دیگری

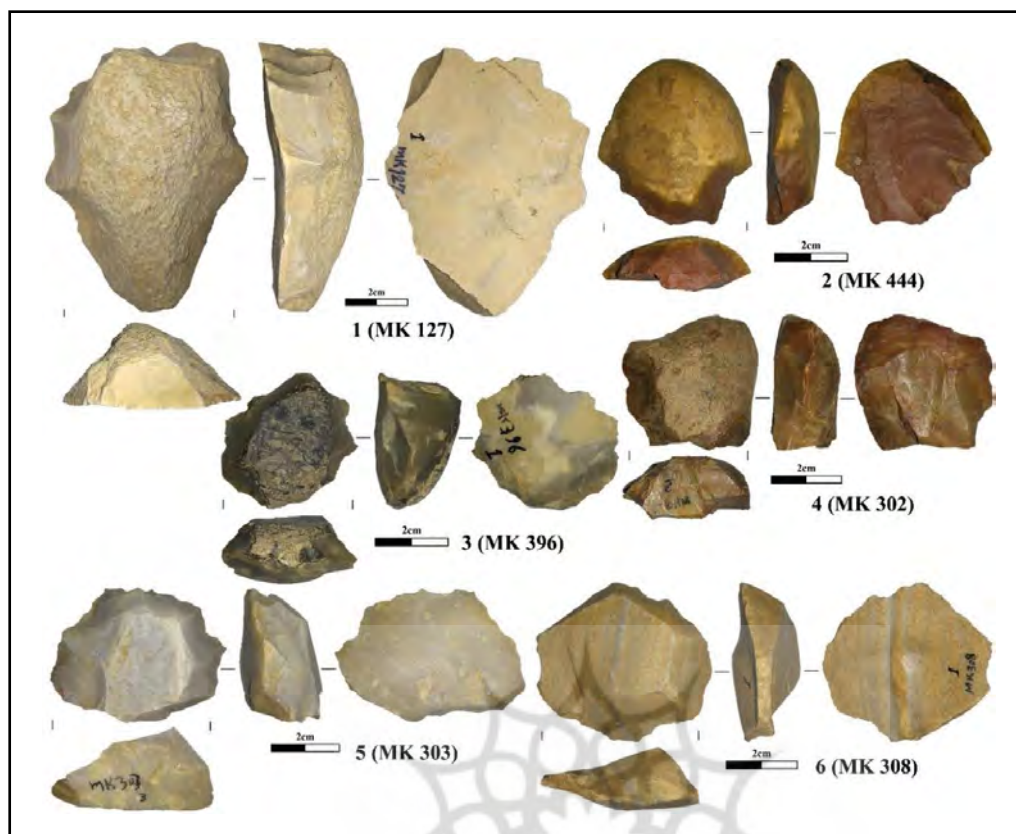
تصویر ۵. منتخبی از تیزه / سرتیرهای میانکوه در زیست بوم کم ارتفاع (۱-۳) و مرتفع (۴-۶): ۱- تیزه موستری با پرداخت سنگین، ۲- سرتیر لوالوا با پرداخت سبک در هر دو لبه، ۳- تراشه نوک دار لوالوا، ۴- سرتیر با سکوی ضربه نقطه‌ای / ساده، ۵- سرتیر لوالوای برگ‌شکل با سکوی ضربه ساده، ۶- سرتیر با پرداخت پیوسته بر هر دو لبه و سکوی ضربه نوک تیز / نقطه‌ای (نگارندگان، ۱۳۹۹).

Fig. 5. Selected Points from Miankouh in both LAZ (1-3) and HAZ (4-6): 1- Mousterian point with heavy facet/retouch, 2- Levallois point with slight facet/retouch on both right and left lateral edges, 3- Pointed Levallois flake, 4- Point with punctiform/flat round striking platform, 5- Leaf shape Levallois point with plain/flat striking platform, 6- Point with continuous facet/retouch on both right and left lateral edges and punctiform/pointy striking platform (Authors, 2019).

نیز در این گونه مشاهده شده است (تصویر ۶: ۳، ۶). ۵۲٫۶۳٪ (تعداد= ۱۰) در این طبقه بین ۰٫۱ تا ۰٫۵٪ و ۳۶٫۸۴٪ (تعداد= ۷) بین ۷۵ تا ۱۰۰٪ پوسته دارند. ابزارهای فاقد پوسته در این طبقه فراوانی دو عددی (درصد= ۱۰٫۵۳) را نشان می‌دهد (تصویر ۶: ۵-۶).

- کنگره‌دار / دندان‌دارها: این گونه ابزاری ۸٫۲۵٪ از کل مجموعه سنگی میانکوه (تعداد= ۶۸) را تشکیل می‌دهد. کل ۶۸ قطعه موجود در این دسته مورد ارزیابی قرار گرفته‌اند (جدول ۳). این نوع ابزار بیشتر بر روی تراشه‌هایی در اشکال مختلف ایجاد شده‌اند (تصویر ۷). بر روی برخی از آن‌ها از یک تا چند پرداخت نامنظم دیده می‌شود. میانگین طول، عرض و ضخامت، و ضخامت سکوی ضربه در هر دو زیست بوم تقریباً یکسان است؛ به طور کلی، وزن این نوع ابزار در زیست بوم مرتفع (بیشترین = ۴۰٫۷ گرم) کمتر از زیست بوم کم ارتفاع (بیشترین = ۸۶٫۴ گرم) است. میانگین طول، عرض، و ضخامت در این گونه به ترتیب ۳۸٫۵۱، ۲۸٫۶۲، و ۱۱٫۳۰ میلی‌متر است. میانگین وزن کمتر از ۲۰ گرم نشان دهنده استفاده از تراشه‌های کوچک در تولید این ابزار است.

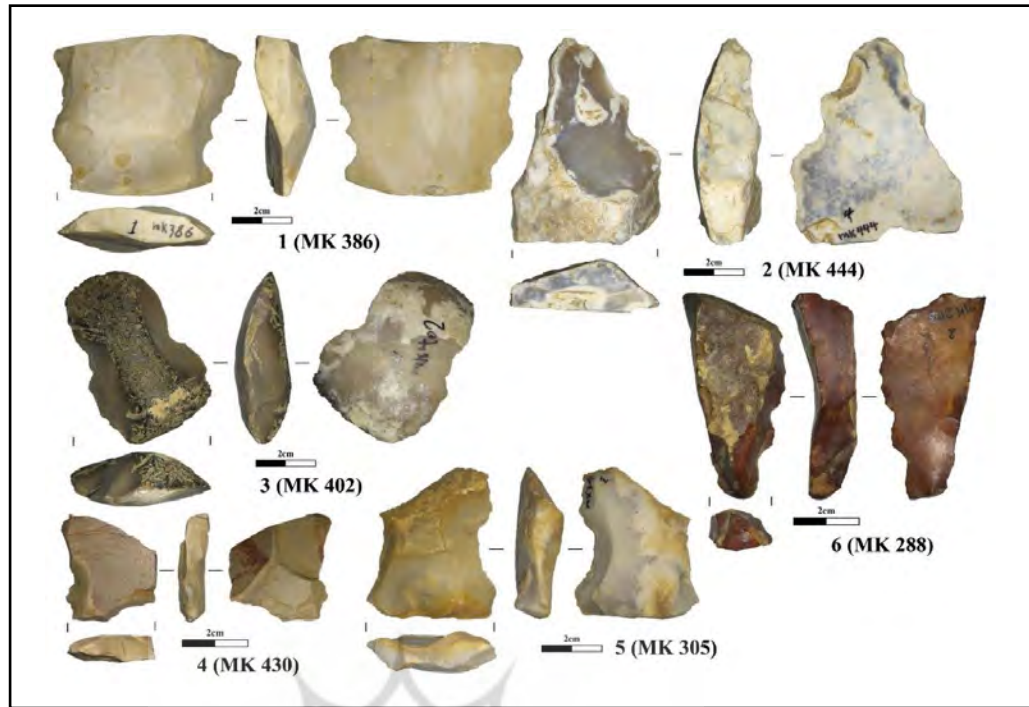
تصویر ۶. منتخبی از ساطورابزارهای میانکوه به تفکیک هر دو زیست‌بوم کم‌ارتفاع (۱-۳) و مرتفع (۴-۶): ۱- ساطورابزار فاقد سکوی ضربه با پرداخت عمیق و تیز، ۲- ابزار ساطوری بر قلوه‌سنگ رودخانه‌ای، ۳- ساطورابزار با سکوی ضربه پوخته‌ای / له‌شده، ۴- ساطورابزار پوخته‌دار، ۵- ساطورابزار روی برداشته با سکوی ضربه قطع‌شده / پرداخت‌شده، ۶- ساطورابزار با سکوی ضربه خطی (نگارندگان، ۱۳۹۹).

Fig. 6. Selected chopping tools from Miankouh in both LAZ (1-3) and HAZ (4-6): 1- Chopper without striking platform with jagged/abrupt retouch, 2- Copping tool on river pebble (inverse chopper), 3- Cortical Chopping tool (round scraper) with crushed/cortical striking platform, 4- Cortical chopping tool, 5- Copping tool/ round scraper on flake with truncated/faceted striking platform, 6- Chopping tool on flake with linear striking platform (Authors, 2019).

بر لبه این دسته از ابزارها پرداخت‌های کم‌عمق و بی‌قاعده به‌کار رفته است که از این نظر در هماهنگی و مشابهت کامل با نمونه‌های از فرهنگ موستری دندان‌دار / کنگره‌دار کوهپایه‌های جنوب قفقاز بزرگ، و قفقاز کوچک هستند (نگاه کنید به Birtwistle & Yeritsyan, ۲۰۱۲; Golovanova & Doronichev, ۲۰۰۳). نزدیک به ۵۶ درصد (تعداد= ۳۸) این‌گونه سکوی ضربه نامشخص دارند (تصویر ۷: ۲). همانند گروه‌های ابزاری دیگر در میانکوه سکوی ضربه ساده (تعداد= ۹ / درصد= ۱۳,۲۴) بیش از دیگر سکوها است (تصویر ۷: ۱، ۵-۶). از کل ۶۸ ابزار اندازه‌گیری شده به نسبتی مساوی ۳۹,۷۱ درصد (تعداد= ۲۷) فاقد پوخته و ۳۹,۷۱ درصد (تعداد= ۲۷) بین ۰,۱ تا ۵۰ درصد پوخته دارند. شش قطعه (درصد= ۸,۸۲) بین ۵۰ تا ۷۵ درصد و هشت قطعه (درصد= ۱۱,۷۶) بین ۷۵ تا ۱۰۰ درصد بر بخش‌هایی از سطح رویی پوخته اولیه دارند.

- **اسکنه / سوراخ‌کننده:** تراشه‌های نوک‌دار با نشانه‌هایی از برداشت در رأس و در بخشی از تراشه‌های فاقد سکوی ضربه در گروه اسکنه / درفش‌ها طبقه‌بندی شده‌اند. از کل ۳۷ قطعه،

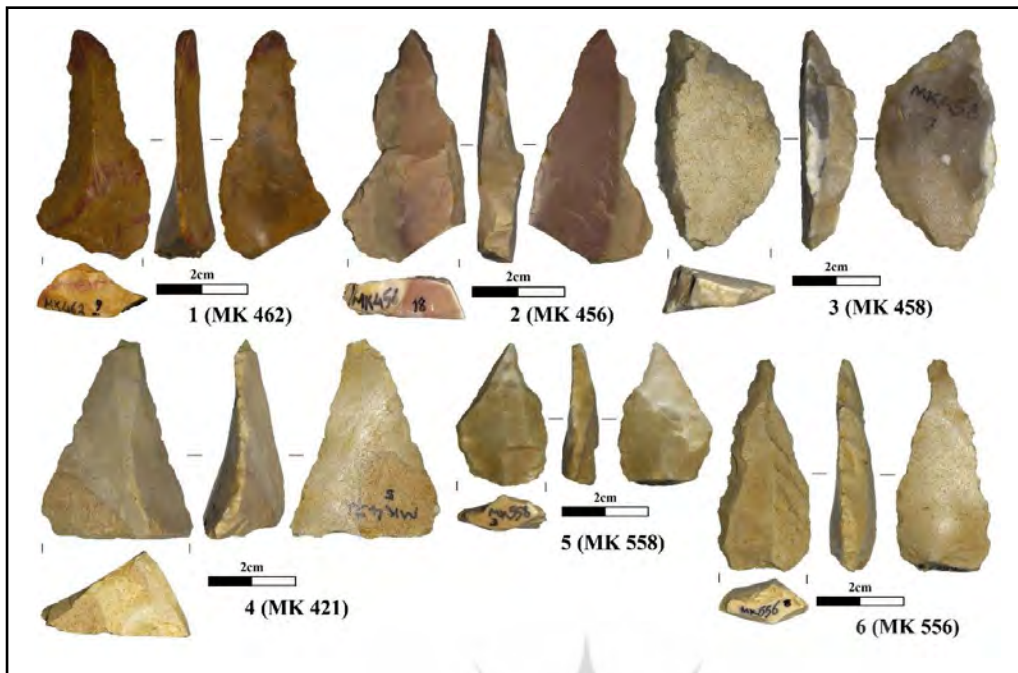

تصویر ۷. منتخبی از کنگره‌دار / دندان‌دارهای زیست بوم کم ارتفاع (۱-۳) و مرتفع (۴-۶) در میانکوه: ۱- دندان‌دار با سکوی ساده، ۲- کنگره‌دار متناوب فاقد سکوی ضربه، ۳- کنگره‌دار بر روی برداشته پوسته‌ای با دو تک‌کنگره در دو لبه و سکوی پوسته‌ای / له شده، ۴- کنگره‌دار بر روی سنگ ورقه‌ای طبیعی، ۵- کنگره‌دار بر سطح پشتی برداشته پوسته‌دار، ۶- دندان‌دار با پرداخت دورویی عمیق با سکوی ساده (نگارندگان، ۱۳۹۹).

Fig. 7. Selected notch/denticulates from Miankouh in both LAZ (1-3) and HAZ (4-6):
 1- Notch with plain/flat striking platform, 2- Alternate notch without striking platform, 3- Cortical notched tool with a discrete notch on each of right and left lateral edges and crushed/cortical striking platform, 4- Single notch on natural flat stone, 5- Single notch on interior surface of an irregular flake, 6- Denticulate with heavy bifacial retouch and plain/flat striking platform (Authors, 2019).

۱۸ عدد (۱۰ قطعه از زیست بوم کم ارتفاع و هشت قطعه از زیست بوم مرتفع) کامل با آثار سکوی ضربه اندازه‌گیری شدند (جدول ۳). مقایسه نسبت طول به عرض در کل ابزارهای این دسته تقریباً اختلاف دو برابری را نشان می‌دهد (میانگین ۴۱٫۹۸ به ۲۱٫۷۸ میلی‌متر). کمتر از ۵٪ (۴٫۴۹ درصد) کل ابزارها به این گروه اختصاص دارد. از نظر تعداد، شش قطعه (درصد = ۳۳٫۳۳) سکوی ضربه ساده دارند (تصویر ۸: ۴-۶). ۱۶٫۶۶٪ (تعداد = ۳) سکوی پرداخت شده (تصویر ۸: ۱)، به همین نسبت سکوی دو/چندوجهی دارند. ۵۰٪ (تعداد = ۹) این گونه فاقد پوسته‌اند و ۳۸٫۸۸٪ (تعداد = ۷) زیر ۵۰٪ و بیشتر از ۵۰٪ پوسته اولیه خود را بر سطح رویی حفظ کرده‌اند.

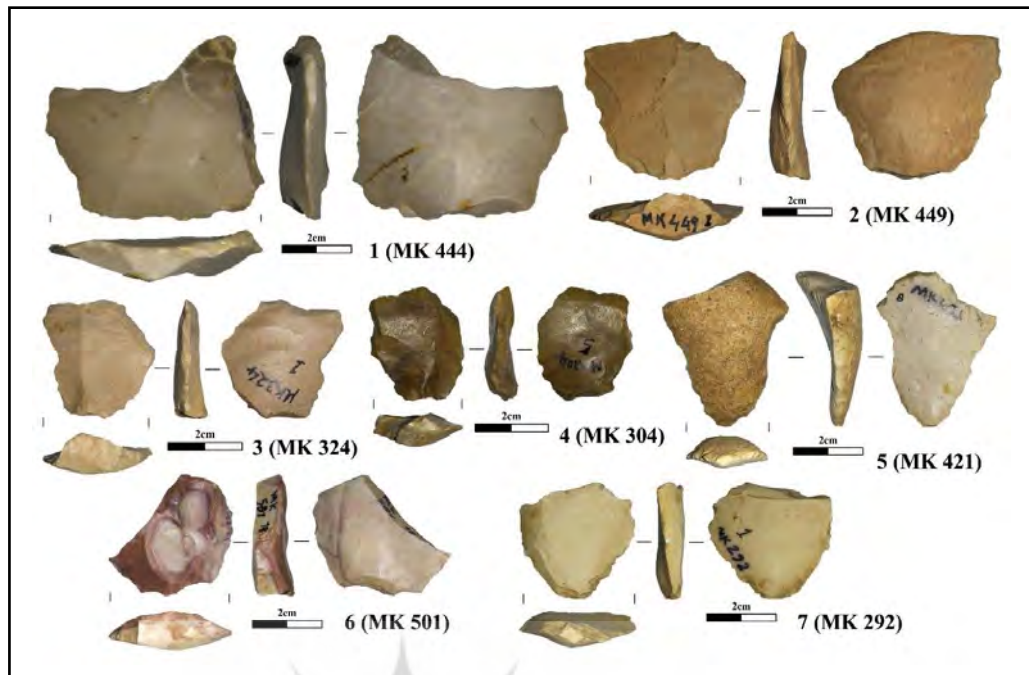
- **برداشتنه پرداخت‌دار:** گونه دیگری از ابزارهای شناسایی شده در میانکوه به تعداد ۱۴۶ قطعه، معادل ۱۰٫۰۴٪ از کل ۱۴۵۴ قطعه دست‌ساخته جمع‌آوری شده به برداشته‌هایی اختصاص دارد که در طول زنجیره کاهشی به این شکل درآمده‌اند. این برداشته‌ها در واقع شکل استاندارد ندارند و صرفاً بر یک یا چند لبه سطح رویی یا شکمی آن‌ها اثر پرداخت‌های ناپیوسته و نامنظم، تک‌پرداخت Y و به‌طور کلی دخل و تصرف عمده دیده می‌شود (تصویر ۹). برخی از این برداشته‌ها فاقد سکوی ضربه بوده و نشانه‌هایی از تراش را بر سطح خود دارند. نمونه‌های از این دست در برخی مجموعه‌ها در گروه

تصویر ۸. منتخبی از اسکنه / سوراخ‌کننده‌های میانکوه، زیست‌بوم کم‌ارتفاع (۱-۳) و مرتفع (۴-۶): ۱- سوراخ‌کننده با سکوی پرداخت‌شده، ۲- سوراخ‌کننده بر روی تخته‌سنگ طبیعی فاقد سکوی ضربه، ۳- اسکنه بر روی تراشه پوخته‌دار عرضی، ۴- اسکنه بر روی برداشته کول‌دار با مقطع مثلثی در نمای بخش پایه، ۵- اسکنه / سوراخ‌کننده با سکوی ساده، ۶- سوراخ‌کننده نوک‌تیز با پرداخت پیوسته در لبه چپ با سکوی ضربه ساده (نگارندگان، ۱۳۹۹).

Fig. 8. Selected Burin/borers from Miankouh in both LAZ (1-3) and HAZ (4-6): 1- Borer with faceted striking platform, 2- Borer on natural flat stone without striking platform, 3- Burin on cortical transversal flake, 4- Burin on backed flake with triangular cross section from proximal end view, 5- Burin/borer with plain/flat striking platform, 6- Borer with continuous retouch/facet in left lateral edge with plain/flat striking platform (Authors, 2019).

قطع‌شده-پرداخت‌شده نیز قرار می‌گیرند (تصویر ۹: ۱، ۶). قطعات کامل هر دو زیست‌بوم کم‌ارتفاع (تعداد= ۱۸) و مرتفع (تعداد= ۳۳) اندازه‌گیری شد. تنها میانگین طول برداشته‌ها در دو زیست‌بوم تفاوت بیشتری را نشان می‌دهد. میانگین طول این دسته در کل میانکوه (۵۱ قطعه کامل)، ۳۹،۵۲ میلی‌متر و عرض آن ۲۹،۰۶ میلی‌متر است (جدول ۳). میانگین وزن آن‌ها نیز ۱۵،۳۶ گرم است. ضخامت آن‌ها نیز کمتر از ۱۰ میلی‌متر است. در منطقه لوانت در نمونه برداشته‌های اندازه‌گیری شده «تابون»، لایه جی (Garrod, 1934) ویژگی‌هایی نزدیک به انواع برداشته‌های میانکوه در این دسته وجود دارد. یک-سوم (تعداد= ۵۰ / درصد= ۳۴،۲۵) کل برداشته‌ها (با اثر برداشت تراشک‌ها و سکوی ضربه) از میانکوه، سکوی ضربه ساده دارند (تصویر ۹: ۲-۴). ۱۹ قطعه (درصد= ۱۳،۰۲) از زیست‌بوم کم‌ارتفاع و ۳۱ قطعه (درصد= ۲۱،۲۳) از زیست‌بوم مرتفع در این طبقه‌بندی قرار می‌گیرند. ۲۸،۷۷٪ (تعداد= ۴۲) سکوی آن‌ها قابل تشخیص نبوده، سکوی دو/چندوجهی، فراوانی ۱۰،۲۷٪ (زیست‌بوم کم‌ارتفاع، ۹ عدد / زیست‌بوم مرتفع، ۶ عدد) را نشان می‌دهد (تصویر ۹: ۶). از کل برداشته‌ها (تعداد= ۱۴۶) ۶۶،۴۳٪ (تعداد= ۹۷) فاقد هرگونه پوخته بر سطح هستند. ۲۸،۰۹٪ (تعداد= ۴۱) زیر ۵۰٪ پوخته دارند و تنها چهار قطعه (درصد= ۲،۷۴) از زیست‌بوم کم‌ارتفاع و چهار قطعه از زیست‌بوم مرتفع بیش از ۵۰٪ پوخته اولیه سطح خود را حفظ کرده‌اند.

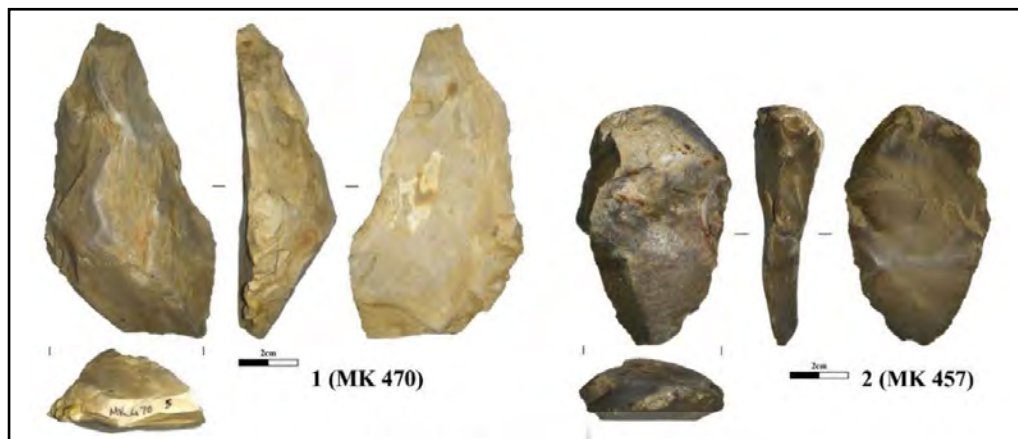
تصویر ۹. منتخبی از برداشته‌های با پرداخت نامنظم در میانکوه به تفکیک زیست‌بوم کم‌ارتفاع (۱-۳) و مرتفع (۴-۷): ۱- برداشته با پرداخت نامنظم در لبه چپ و سکوی ضربه چندوجهی، ۲- برداشته لوالوای با پرداخت ناپیوسته در لبه چپ، ۳- برداشته لوالوا با پرداخت نامنظم بر روی لبه چپ و راست با بخشی از سکوی ضربه پرداخت شده، ۴- برداشته کوتاه با اثر پرداخت بر هر سه لبه راست و چپ و انتهای دور، ۵- برداشته کول‌دار با پرداخت بر روی لبه چپ و سکوی ضربه نوک‌تیز/ نقطه‌ای، ۶- برداشته بی‌قاعده با پرداخت پیش‌رونده در لبه راست و سکوی ضربه دووجهی پرداخت شده، ۷. برداشته لوالوای نازک با پرداخت نامنظم بر لبه راست انتهای نزدیک با سکوی ضربه گرد/ ساده (نگارندگان، ۱۳۹۹).

Fig. 9. Selected retouched flakes from Miankough in both LAZ (1-3) and HAZ (4-7): 1- Flake with irregular retouch on left lateral edge and polyhedral striking platform, 2- Levallois flake with discontinuous retouch on left lateral edge, 3- Levallois flake with irregular retouch on both left and right lateral edges and trace of facet on part of striking platform, 4- Short flake with the trace of slight retouch on three edges of left, right and distal end, 5- Backed flake with retouch on left lateral edge and punctiform/pointy striking platform, 6- Irregular flake with invasive retouch on right lateral edge and faceted dihedral striking platform, 7- Levallois tin flake with irregular retouch on right lateral edge near proximal end and plain/round striking platform (Authors, 2019).

- **تبر دستی:** دسته‌ای از برداشته‌های با اندک تراشه‌برداری از لبه‌ها یا سطح از نظر شکل ظاهری نزدیک به ابزارهای کوبیدن/ خردکردن یا تبرهای سنگی دوران پارینه‌سنگی قدیم هستند. با درصد یا قطعیت بیشتر نمی‌توان آن‌ها را به این دوره منسوب کرد. با توجه به وجود امواج برداشت بر سطح شکمی و داشتن حباب ضربه و قراردادن هر سه قطعه به مرحله‌ای از توالی تراش، به راحتی نمی‌توان آن‌ها را در گروه تبرهای دستی منتسب به پارینه‌سنگی قدیم قرارداد (ر. ک. به: Darabi et al., 2012). شاید بتوان آن‌ها را در ارتباط با مرحله قدیم‌تر پارینه‌سنگی میانی دانست. این قطعات طولی با میانگین طول ۸۹٫۶ و عرض ۴۲٫۳ با ضخامت نزدیک به ۲۱ میلی‌متر از زیست‌بوم کم‌ارتفاع شناسایی شده‌اند (جدول ۳). میانگین وزن این گونه در میانکوه نزدیک به

۱۰۰ گرم است، و سکوی ضربه آن‌ها بیش از دو سانتی متر عرض دارند. میانگین عرض سکوی ضربه ۲۳٫۶۶ میلی متر و ضخامت آن ۱۱٫۶۶ میلی متر است. به طور کلی دو قطعه از سه قطعه با استفاده از سکوی ضربه ساده ساخته شده‌اند (تصویر ۱۰: ۱)، و دیگر قطعه سکوی پوسته‌ای دارد (تصویر ۱۰: ۲). دو قطعه، فاقد پوسته اولیه، و بر سطح قطعه دیگر ۹۰ درصد پوسته دیده می‌شود.

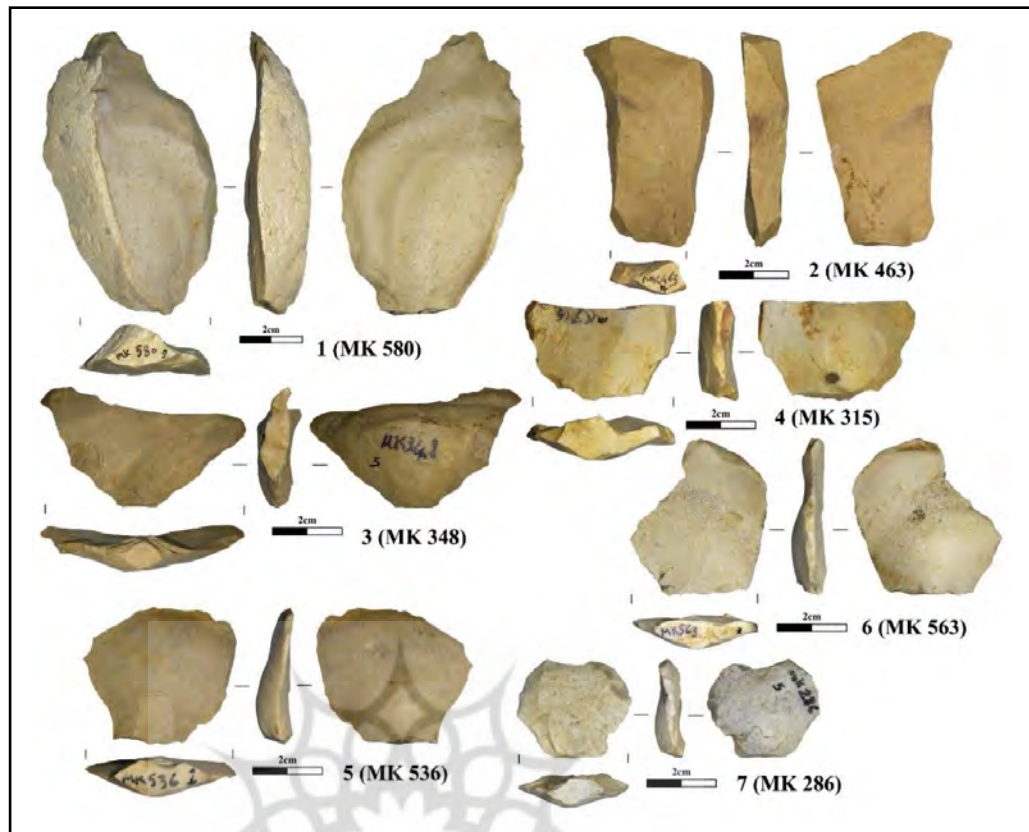
تصویر ۱۰. تبردستی‌های منتسب به پارینه‌سنگی میانی از زیست بوم کم‌ارتفاع در میانکوه (نگارندگان، ۱۳۹۹).
Fig. 10. The attributed Hand-axes to the MP of Low Altitude Zone (LAZ) in Miankouh (Authors, 2019).

- برداشته خام / ساده: دسته‌ای از برداشته‌های پوسته‌دار و بدون پوسته دارای سکوی ضربه و حباب ضربه بدون هرگونه پرداخت یا تغییر در لبه در این گروه قرار گرفته‌اند (تصویر ۱۱). این گروه از مجموعه میانکوه به نظر می‌رسد به مراحل اولیه زنجیره تراش یا بخشی از روند آماده‌سازی سنگ مادر (تصویر ۱۱: ۳)، یا قالب‌های اولیه ساخت ابزار تعلق دارند (تصویر ۱۱: ۱). از کل ۲۸۱ قطعه از هردو نوع کامل و ناقص (۱۹٫۳۲٪ از کل صنایع سنگی میانکوه) در این دسته، ۵۷ قطعه کامل (۴۹ قطعه از زیست بوم کم‌ارتفاع و هشت قطعه از مرتفع) اندازه‌گیری شد (جدول ۳). بررسی این دسته نشان‌دهنده ابعاد بزرگ‌تر و وزن بیشتر این‌گونه برداشته‌ها در زیست بوم کم‌ارتفاع دارد. در این دسته به نسبت طول و عرض و ضخامت سکوی ضربه، وزن برداشته نیز بیشتر شده است؛ همانند برداشته‌های پرداخت‌دار، در اینجا بیشترین برداشته‌ها سکوی ضربه ساده دارند (تصویر ۱۱: ۱-۴، ۶-۷). بیش از یک-سوم، سکوی ضربه ساده (درصد = ۳۷٫۳۷ / تعداد = ۱۰۵)، نزدیک به ۲۰٪ (تعداد = ۵۳) غیرقابل تشخیص، و نزدیک به ۱۵٪ (تعداد = ۴۰) نوع پرداخت‌شده دارند (تصویر ۱۱: ۵). بیش از ۵۰٪ آن‌ها (تعداد = ۱۴۶) هیچ پوسته‌ای بر سطح ندارند. برداشته‌های زیست بوم کم‌ارتفاع سه برابر موارد مشابه (درصد = ۲۴٫۲۰ / تعداد = ۶۸ در مقابل درصد = ۷٫۴۷ / تعداد = ۲۱) از زیست بوم مرتفع، بین ۰٫۱ تا ۵۰٪ پوسته اولیه سطح خود را حفظ کرده‌اند. ۴۰٪ قطعه (درصد = ۱۴٫۲۳) از زیست بوم کم‌ارتفاع بین ۵۰ تا ۱۰۰٪ (تعداد = ۱۳ بین ۵۰ تا ۷۵٪ / تعداد = ۲۷ بین ۷۵ تا ۱۰۰٪) پوسته دارند.

نتیجه‌گیری

تأکید اصلی در فناوری ساخت ابزار در میانکوه بر روی منابع قلوه‌سنگی خوب گردشده محلی و تحت‌تأثیر روان‌آب‌های دائمی چون رودخانه‌ها بوده است (Bahraminia et al., 2022)؛ اگرچه در زیست بوم مرتفع از منابع سنگ برجا پس از تخریب ارتفاعات بالادست پهنه‌ها در تولید دست‌ساخته‌های این بخش استفاده شده است. با دقت در دیگر محوطه‌های پارینه‌سنگی میانی

تصویر ۱۱. منتخبی از برداشته‌های خام / ساده زیست بوم کم ارتفاع (۱-۳) و مرتفع (۴-۷) در میانکوه: ۱- برداشته اولیه کول دار با سکوی ضربه ساده و فاقد پرداخت بر لبه، ۲- برداشته (سنگ مادر؟) لوالوا با سکوی ساده، ۳- برداشته لوالوای بدون پرداخت با سکوی ضربه گرد/ ساده، ۴- بخش انتهایی نزدیک برداشته لوالوا با سکوی ساده، ۵- برداشته کوتاه لوالوا با سکوی پرداخت شده، ۶- برداشته کوتاه فاقد پرداخت با سکوی ضربه ساده و حباب برجسته، ۷- برداشته لوالوای کوتاه با سکوی ضربه ساده (نگارندگان، ۱۳۹۹).

Fig. 11. Selected simple/unretouched flakes from Miankouh in both LAZ (1-3) and HAZ (4-7): 1- Initial backed Flake with plain/flat striking platform, 2- Levallois flake (core) with plain striking platform, 3- Unretouched Levallois flake with plain/round striking platform, 4- Proximal piece of Levallois flake with plain striking platform, 5- Levallois short flake with faceted striking platform, 6- Short flake with plain striking platform and the raised percussion bubble, 7- Levallois short flake with plain striking platform (Authors, 2019).

شناخت شده در زاگرس (Bazgir, 2017: 18; Bazgir et al., 2014; Biglari et al., 2009; Braun, 2005; Heydari-Guran, 2014: 122 Baykara et al.), کوهستان‌ها و مناطق ساحلی در توروس (2005; Eksamain et al., 2016; Hauck, 2011; Mishra et al., 2007; Philip, 2015; Kuhn, 2002), و لوانت (et al., 2005; Wojtczak, 2014: 51) می‌توان گفت بیشتر محوطه‌های این دوره با درصد بیشتری تحت تأثیر منابع ثانویه نزدیک بسترهای رودخانه و تراس‌های مشرف به آن‌ها و محدوده‌های واقع در شعاع حرکتی روزانه جوامع آن دوره (۵ تا ۲۰ کیلومتر فاصله) بوده‌اند. رودخانه بافت، خرسون و کوه‌رنگ از سرشاخه‌های اصلی کارون بزرگ، احتمالاً بخشی از منابع خام تولید ابزار هر دو زیست بوم کم ارتفاع و مرتفع را تأمین می‌کرده‌اند. بیشتر این محوطه‌ها دارای تراکم ابزاری بسیار کم بوده، و ترکیب کلی مجموعه سنگی آن از نگاه فناوری-گونه‌شناختی، بر فراوانی برداشته‌های نسبتاً

کوتاه و کوچک در قالب انواع گونه‌های پرداخت شده تأکید دارد. در تولید برداشته‌ها به وضوح از فناوری لوالوا استفاده شده است. در این توالی از روش تک‌قطبی، دوقطبی، و شعاعی/مرکزگرا جهت جداسازی تراشه‌ها از سنگ‌مادر لوالویزی استفاده شد. در گونه‌های ابزارهای مجموعه، خراشنده‌ها و تیغه‌ها بر سایر گونه‌ها غلبه دارند. خراشنده‌های تک‌سویه بر روی برداشته‌های کوتاه در زیست‌بوم مرتفع بیش از نمونه‌های زیست‌بوم مرتفع به‌کار رفته است. شماری از آن‌ها پوسته اولیه خود را حفظ کرده‌اند. بر لبه چپ یا راست برخی نمونه‌ها پرداخت سنگین و تا حدودی پیش‌رونده دیده می‌شود. اغلب ابزارها دارای حباب ضربه برجسته هستند که به نظر می‌رسد با استفاده از چکش سخت تولید شده‌اند. اهمیت دیگر مجموعه، رواج دندان‌دار/کنگره‌دارهایی است که در مقایسه با انواع سرتیرها، خراشنده‌ها، سوراخ‌کننده‌ها از تخته‌سنگ‌های محلی فاقد سکوی ضربه نیز در تولید آن‌ها استفاده شده است. شکارگران-گردآورندگان پارینه‌سنگی میانی این منطقه (خصوصاً در زیست‌بوم کم‌ارتفاع) همانند دیگر فرهنگ‌های موستری زاگرس (Azadi, 2017; Bazgir et al., 2010; Dibble, 1984; Roustaei, 2014)، از گونه‌های ابزارهای و شیوه‌های مشابه در تولید ابزارهای خود استفاده کرده‌اند، و تنها در برخی دست‌ساخته‌های زیست‌بوم مرتفع از انواع سنگ‌های دیگر در کنار نوع غالب چرت/فلینت و از نظر گونه‌شناسی، از برداشته‌های بی‌قاعده با پرداخت نامنظم استفاده کرده‌اند. تنوع و گوناگونی کم، و استفاده از منابع سنگی موجود در منطقه در بستر زمین‌شناختی سنگ آهکی با کیفیت متوسط تا مرغوب در ساخت ابزار از ویژگی‌های بومی بودن جعبه ابزارسنگی آن است. بر پایه فراوانی و توزیع دست‌ساخته‌ها، احتمالاً حوزه گیرش و جهت‌های حرکت این جوامع برای دستیابی به منابع گوناگون از سنگ خام گرفته تا منابع گیاهی و شکار، بیشتر به سوی شمال، و جنوب شرق کشیدگی داشته است؛ درنهایت آن‌چه که در میانکوه رخ داده این‌که، جوامع پارینه‌سنگی میانی آن احتمالاً با حرکت‌های روزانه و حتی فصلی، هر دو زیست‌بوم کم‌ارتفاع و مرتفع را با جعبه‌ابزاری به نسبت همگون مورد بهره‌برداری قرار داده‌اند.

پی‌نوشت

۱. در این روش از نمونه‌گیری، مواد مطالعاتی به دلخواه محقق و بدون در نظر گرفتن روابط و نسبت‌های میان آن‌ها انتخاب می‌گردند. مبنای انتخاب نمونه‌ها در این روش به ارزش پدیده‌ها و به نقش کاربردی آن‌ها در مسیر تحقیق مربوط است. در اغلب بررسی‌ها، شیوه رایج، بررسی غیر احتمالاتی است و در آن نوع بررسی‌ها، نمونه‌برداری نیز غیر احتمالاتی انجام می‌گیرد؛ گرچه نمونه‌های غیر احتمالاتی و شناسایی‌های غیر احتمالاتی اطلاعات مفیدی را در مورد شرایط آثار باستان‌شناختی یک منطقه ایجاد می‌کنند و می‌توانند تاریخ فرهنگ آن منطقه را در یک زمان کوتاه و با هزینه کمتری نشان دهند، می‌تواند تنها شناخت کلی را ایجاد نماید، اما نمی‌تواند نسبت‌های میان آثار را تعیین نماید.

۲. دست‌ساخته ناقص به تراشه‌هایی که فاقد یکی از بخش‌های انتهایی نزدیک یا بخش پایه (سکوی ضربه)، بخش میانی یا انتهایی بالا/دور باشند در طبقه‌بندی از مجموعه سنگی میانکوه به‌عنوان قطعه دست‌ساخته ناقص نام‌گذاری شده است که در نقطه مقابل قطعه کامل قرار می‌گیرد.

کتابنامه

- ثاقب‌طالبی، خسرو؛ ساجدی، تکتیم؛ و یزدیان، فرشاد، (۱۳۸۴). نگاهی به جنگل‌های ایران. تهران: مؤسسه تحقیقات جنگل‌ها و مراتع.
- خسروزاده، علیرضا، (۱۳۸۸). «گزارش فصل اول بررسی باستان‌شناختی میانکوه؛ شهرستان اردل». تهران: مرکز اسناد پژوهشکده باستان‌شناسی، (منتشرنشده).
- خسروزاده، علیرضا، (۱۳۸۹). «گزارش فصل دوم بررسی باستان‌شناختی میانکوه؛ شهرستان اردل». تهران: مرکز اسناد پژوهشکده باستان‌شناسی، (منتشرنشده).
- خسروزاده، علیرضا، (۱۳۹۰). «گزارش فصل سوم بررسی باستان‌شناختی میانکوه؛ شهرستان اردل». تهران: مرکز اسناد پژوهشکده باستان‌شناسی، (منتشرنشده).

- خسروزاده، علیرضا؛ و بهرامی نیا، محسن، (۱۳۹۷). «تداوم زندگی کوچ نشینی از پیش از تاریخ تا عصر حاضر در منطقه میانکوه شهرستان اردل؛ بر پایه مدارک باستان شناختی». جامعه شناسی تاریخی، ۱۰(۱): ۱۴۷-۱۲۳.

- دشتی زاده، عبدالرضا؛ و محمدی، فاطمه، (۱۳۹۱). «مدارکی از یک مکان پارینه سنگی میانی در منطقه کهمره سرخی، جنوب غربی شیراز، با برخی مشاهدات قوم باستان شناسی». پژوهش های باستان شناسی مدرس، ۳(۶-۷): ۳۳-۲۵.

- محمدی فر، یعقوب؛ ملازاده، کاظم؛ و نوروزی، علی اصغر، (۱۳۹۵). «بررسی شواهد باستان شناختی دوره ایلام میانه در حوضه کارون علیا». مطالعات باستان شناسی ایران، ۸(۲): ۱۵۰-۱۳۱.

- نوروزی، علی اصغر، (۱۳۸۸). «مطالعات باستان شناسی در حوضه آبخیز کارون شمالی (استان چهارمحال و بختیاری)». مطالعات باستان شناسی، ۱(۲): ۱۷۶-۱۶۱.

- Abdi, K., (1999). "Archaeological research in the Islamabad plain, central western Zagros Mountains: preliminary results from the first season, summer 1998". *Iran*, 37(1): 33-43.

- Adams, R. M., (1954). "Cave Explorations in Iran 1949, Carleton S. Coon". *Journal of Near Eastern Studies*, 13(1): 65-66.

- Ahrens, C. D. & Henson, R., (2017). *Essentials of meteorology: an invitation to the atmosphere*. (8th ed.). Cengage Learning.

- Alibaigi, S.; Niknami, K. A.; Heydari, M.; Nikzad, M.; Zainivand, M.; Manhobi, S.; Mohammadi Qasrian, S.; Khalili, M. & Islami, N., (2011). "Paleolithic open-air sites revealed in the Kuran Buzan Valley, Central Zagros, Iran". *Antiquity*, 85: 329.

- Alijani, B.; Ghohroudi, M. & Arabi, N., (2008). "Developing a climate model for Iran using GIS". *Theoretical and Applied Climatology*, 92(1-2): 103-112.

- Azadi, A., (2017). "The Pleistocene Occupations of the Kohgiluyeh Region, Southern Zagros, Iran". *International Journal of the Society of Iranian Archaeologists*, 3(6): 1-12.

- Azizi, G.; Arsalani, M.; Bräuning, A. & Moghimi, E., (2013). "Precipitation variations in the central Zagros Mountains (Iran) since A.D. 1840 based on oak tree rings". *Palaeogeography, Palaeoclimatology, Palaeoecology*, 386: 96-103.

- Bahraminia, M.; Niknami, K. A.; Khosrowzadeh, A. & Nymark, A., (2022). "High altitude Middle Palaeolithic open-air locales of the Miankouh, Thrust Zagros Mountains, Iran". *Journal of Archaeological Science: Reports*, 44: 103537.

- Bahramiyan, S. & Ahmadzadeh Shouhani, L., (2016). "Between mountain and plain: new evidence for the Middle Palaeolithic in the northern Susiana Plain, Khuzeestan, Iran". *Antiquity*, 90: 354.

- Baumler, M. F. & Speth, J. D., (1993). "A Middle Paleolithic assemblage from kunj cave, Iran". In: D. Olszewski & H. L. Dibble (Eds.), *The Paleolithic Prehistory of the Zagros-Taurus*: 1-73.

- Baykara, İ.; Mentzer, S. M.; Stiner, M. C.; Asmerom, Y.; Güleç, E. S. & Kuhn, S.

L., (2015). "The Middle Paleolithic occupations of Üçağızlı II Cave (Hatay, Turkey): Geoarcheological and archeological perspectives". *Journal of Archaeological Science: Reports*, 4: 409-426.

- Bazgir, B., (2017). *Investigating the Middle to Upper Paleolithic Transition from the Sites in Khorramabad Valley, Western Iran*. Universitat Rovira i Virgili.

- Bazgir, B.; Otte, M.; Tumung, L.; Ollé, A.; Deo, S. G.; Joglekar, P.; López-García, J. M.; Picin, A.; Davoudi, D. & van der Made, J., (2014). "Test excavations and initial results at the Middle and Upper Paleolithic sites of Gilvaran, Kaldar, Ghamari caves and Gar Arjene Rockshelter, Khorramabad Valley, western Iran". *Comptes Rendus Palevol*, 13(6): 511-525.

- Bewley, R.; Levine, M.; Leroi-Gourhan, A. & Green, C., (1984). "The Cambridge University Archaeological Expedition to Iran 1969: Excavations in the Zagros Mountains: Houmian, Mir Malas, and Barde Spid". *Iran*, 22(1): 1-38.

- Biglari, F., (2004). "The preliminary observations on middle palaeolithic raw material procurement and usage in the Kermanshah Plain, the case of Do-Ashkaft Cave". *Persian Antiques Splendor; mining crafts and archeology in ancient Iran*, 1: 130-138.

- Biglari, F. & Abdi, K., (1999). "Paleolithic artifacts from Cham-e Souran, the Islamabad Plain, Central Western Zagros Mountains, Iran". *Archäologische Mitteilungen aus Iran und Turan*, 31: 1-8.

- Biglari, F. & Heydari, S., (2001). "Do-Ashkaft: a recently discovered Mousterian cave site in the Kermanshah Plain, Iran". *Antiquity*, 75(289): 487-488.

- Biglari, F.; Javeri, M.; Mashkour, M.; Yazdi, M.; Shidrang, S.; Tengberg, M.; Taheri, K. & Darvish, J., (2009). "Test Excavations at the Middle Paleolithic sites of Qaleh Bozi, southwest of central Iran: a preliminary report". In: M. Otte, F. Biglari, & J. Jaubert (Eds.), *Iran Paleolithic*: 29-38.

- Bird, I. L. & Bird, I., (1891). *Journeys in Persia and Kurdistan: Volume 2: Including a Summer in the Upper Karun Region and a Visit to the Nestorian Rayahs* (Vol. 2). Cambridge University Press.

- Birtwiŝtle, R. J. & Yeritsyan, B. G., (2012). "Late Middle Palaeolithic Neanderthal networks and assemblage variability in Armenia: lithic evidence from Lusarket I rockshelter". *Lithics: The Journal of the Lithic Studies Society*, 33: 5-16.

- Braun, D. R., (2005). "Examining flake production strategies: examples from the Middle Paleolithic of Southwest Asia". *Lithic Technology*, 30(2): 107-125.

- Cachel, S. & Harris, J., (2006). "The behavioural ecology of early Pleistocene hominids in the Koobi Fora Region, East Turkana Basin, Northern Kenya". In: E. C. Robertson, J. D. Seibert, D. C. Fernandez, & M. U. Zender (Eds.), *Space and Spatial Analysis in Archaeology*: 49-59, University of Calgary Press.

- Conard, N. J.; Ghasidian, E.; Heydari, S. & Zeidee, M., (2006). "Report on the 2005 survey of the Tübingen-Iranian Stone Age research project in the provinces of Esfahan, Fars and Kohgiluyeh-Boyerahmad". *Archaeological reports*, 5: 9-34.

- Coon, C. S., (1951). *Cave Explorations in Iran: 1949*. University Museum of Pennsylvania.
- Darabi, H.; Javanmardzadeh, A.; Beshkani, A. & Jami-Alahmadi, M., (2012). "Palaeolithic occupation of the Mehran Plain in Southwestern Iran". *Documenta Praehistorica*, 39: 443-451.
- Dashtizadeh, A. & Hosseini, S. A., (2008). "Report of Discoveries of Paleolithic Remains in Bab Anar Plain, SE of Fars Province-Iran". *2nd International Congress of Society of South Asian Archaeology (Book of Abstract)*, S. Darvishi (ed.), Islamic Azad University of Kazeroun: 29-30.
- Dashtizadeh, A. & Mohammadi, A., (2012). "The evidence from a Middle Palaeolithic place in Kahmarch Sorkhi region, Southwest Shiraz, Fars Province: by some observation of ethnoarchaeology". *Modares Archaeological Research*, 3/4(6-7): 25-33.
- Debenath, A. & Dibble, H. L., (1994). *Handbook of Paleolithic Typology: Lower and middle paleolithic of Europe* (Vol. 1). UPenn Museum of Archaeology.
- Dibble, H. L., (1984). "The Mousterian Industry From Bisitun Cave (Iran)". *Paléorient*, 10(2): 23-34.
- Ekshtain, R.; Ilani, S.; Segal, I. & Hovers, E., (2016). "Local and Nonlocal Procurement of Raw Material in Amud Cave, Israel: The Complex Mobility of Late Middle Paleolithic Groups". *Geoarchaeology*, 32(2): 189-214.
- Ferrigno, J. G., (1991). *Glaciers of Iran*. Glaciers of the Middle East and Africa: Satellite Image Atlas of Glaciers of the World, G31-G47.
- Garrod, D. A. E., (1934). "The Stone Age of Palestine". *Antiquity*, 8(30): 133-150.
- Ghadimi, M.; Moghbel, M.; Gholamnia, M. & Pellikka, P., (2019). "Snow line elevation variability under the effect of climate variations in the Zagros Mountains: case study of Oshtorankoo". *Environmental Earth Sciences*, 78(12): 348.
- Ghorbani, M., (2019). *Lithostratigraphy of Iran*. Springer.
- Golovanova, L. V. & Doronichev, V. B., (2003). "The Middle Paleolithic of the Caucasus". *Journal of World Prehistory*, 17(1): 71-140.
- Hauck, T. C., (2011). "Mousterian technology and settlement dynamics in the site of Hummal (Syria)". *Journal of Human Evolution*, 61(5): 519-537.
- Heydari-Guran, S., (2014). *Palaeolithic Landscapes of Iran*. British Archaeological Reports (BAR Series 2586).
- Hole, F. & Flannery, K. V., (1967). "The Prehistory of Southwestern Iran: A Preliminary Report". *Proceedings of the Prehistoric Society*, 33: 147-206.
- Inizan, M. L.; Reduron-Ballinger, M.; Roche, H. & Tixier, J., (1999). *Technology and Terminology of Knapped Stone* (J. Féblot-Augustins, Trans.). Préhistoire de la Pierre Taillée, Tome 5.
- Jaubert, J.; Biglari, F.; Bruxelles, L.; Bordes, J.; Shidrang, S.; Naderi, R.; Mashkour, M.; Maureille, B.; Mallye, J. & Quinif, Y., (2009). "The Middle Palaeolithic occupation of Mar-Tarik, a new Zagros Mousterian site in Bisotun Massif (Kermanshah, Iran)". *Iran*

Palaeolithic/Le Paléolithique d'Iran. UISPP, Proceedings of the XV World Congress (Lisbon, 4-9 September 2006).

- Khosrowzadeh, A., (2009). "1st Season Report of Archeological Surveys on Miankouh District, Ardal County, Chaharmahal and Bakhtiari, Iran". Archive of Iranian Center for Archaeological Research (ICAR) (In Persian).

- Khosrowzadeh, A., (2010a). "2nd Season Report of Archeological Surveys on Miankouh District, Ardal County, Chaharmahal and Bakhtiari, Iran". Archive of Iranian Center for Archaeological Research (ICAR) (In Persian).

- Khosrowzadeh, A., (2010b). "Preliminary Results of the 1st Season of Archaeological Survey of Farsan, Iran". *Proceedings of the 6th International Congress of the Archaeology of the Ancient Near East: Excavations, Surveys and Restorations: Reports on Recent Field Archaeology in the Near East*, Otto Harrassowitz Verlag: 317-337.

- Khosrowzadeh, A., (2011). "3th Season Report of Archeological Surveys on Miankouh District, Ardal County, Chaharmahal and Bakhtiari, Iran". Archive of Iranian Center for Archaeological Research (ICAR) (In Persian).

- Khosrowzadeh, A. & Bahraminia, M., (2018). "Continuity of the nomadic lifestyle in the Bakhtiari Region from Prehistory to the modern era: based on the archaeological evidences from Miankouh, Ardal County, Chaharmahal and Bakhtiari Provinc". *Historical Sociology*, 10(1): 123-147 (In Persian).

- Kottek, M.; Grieser, J.; Beck, C.; Rudolf, B.; & Rubel, F., (2006). "World Map of the Köppen-Geiger climate classification updated". *Meteorologische Zeitschrift*, 15(3): 259-263.

- Kuhn, S. L., (2002). "Paleolithic archeology in Turkey". *Evolutionary Anthropology: Issues, News, and Reviews*, 11(5): 198-210.

- Lindly, J. M., (1997). "The Zagros Mousterian: A Regional Perspective". Ph.D. Dissertation. Arizona State University.

- Mishra, S.; White, M. J.; Beaumont, P.; Antoine, P.; Bridgland, D. R.; Limondin-Lozouet, N.; Santisteban, J. I.; Schreve, D. C.; Shaw, A. D.; Wenban-Smith, F. F.; Westaway, R. W. C. & White, T. S., (2007). "Fluvial deposits as an archive of early human activity". *Quaternary Science Reviews*, 26(22): 2996-3016.

- Mohammadifar, Y.; Mollazade, K. & Noruzi, A., (2017). "Middle Elamite Archaeological Evidence in the Upper Karun Basin". *Journal of Archaeological Studies*, 8(2): 131-150.

- Nowruzi, A., (2010). "Archaeological Studies on Northern Karūn Basin (Chahārmahāl-o-Bakhtiyārī Province)". *Journal of Archaeological Studies*, 1(2): 161-175.

- Odum, E. P., (1971). *Fundamentals of ecology* (3 ed.). Saunders.

- Piperno, M., (1972). "Jahrom, a Middle Paleolithic Site in Fars, Iran". *East and West*, 22(3/4): 183-197.

- Philip, G.; Abdulkarim, M.; Newson, P.; Beck, A.; Bridgland, D.; Bshesh, M.; Shaw, A.; Westaway, R. & Wilkinson, K., (2005). "Settlement and Landscape Development in the Homs Region, Syria". *Report on Work Undertaken during 2001–2003. Levant*, 37(1): 21-42.
- Roozitalab, M. H.; Siadat, H. & Farshad, A., (Eds.). (2018). *The Soils of Iran* (1st ed.). Springer.
- Rosenberg, M., (1985). "Report on the 1978 Sondage at Eshkaft-E Gavi". *Iran*, 23(1): 51-62.
- Rosenberg, M., (1988). "Paleolithic settlement patterns in the Marv Dasht, Fars Province, Iran". Ph.D. Dissertation. University of Pennsylvania. USA.
- Rosenberg, M., (2003). "The Epipaleolithic in the Marv Dasht". In: N. F. Miller & K. Abdi (Eds.), *Yeki Bud, Yeki Nabud, Essays on the Archaeology on Iran*: 98-108, The Costen Institute of Archaeology, University of California.
- Roustaei, K., (2010). "Discovery of Middle Palaeolithic occupation at high altitude of Zagros Mountain, Iran". *Antiquity*, 84: 325.
- Roustaei, K.; Biglari, F.; Heydari, S. & Vahdatinasab, H., 2002. "New research on the Palaeolithic of Lurestan, west central Iran". *Antiquity*, 76(291): 19-20.
- Roustaei, K.; Nasab, H. V.; Biglari, F.; Heydari, S.; Clark, G. & Lindly, J., (2004). *Recent paleolithic surveys in Luriŝtan. Current Anthropology*, 45(5): 692-707.
- Sagheb-Talebi, K.; Sajedi, T. & Pourhashemi, M., (2013). *Forests of Iran: A Treasure from the Past, a Hope for the Future* (Vol. 10). Springer.
- Sagheb-Talebi, K.; Sajedi, T. & Yazdian, F., (2005). *A look at the forests of Iran*. The Research Institute of Forests and Pastures Publications, Tehran, Iran (In Persian).
- Shea, J. J., (2013). *Stone tools in the Paleolithic and Neolithic Near East: A guide*. Cambridge University Press.
- Trinkaus, E., & Biglari, F., (2006). "Middle Paleolithic human remains from Bisitun cave, Iran". *Paléorient*, 32(2): 105-111.
- Unesco., (1979). *Map of the world distribution of arid regions: explanatory note*. MAB Technical Notes 7, Unesco.
- Wojtczak, D., (2014). "The Early Middle Palaeolithic Blade Industry from Hummal, Central Syria". Ph.D. Thesis. University of Basel. Basel, Switzerland.
- Wright, H. E., (1962). "Pleistocene glaciation in Kurdistan". *E & G Quaternary Science Journal*, 12(1): 131-164.
- Young, T. C. & Smith, P. E., (1966). "Research in the prehistory of central western Iran". *Science*, 153(3734): 386-391.
- Zagarell, A., (1982). *The prehistory of the Northeast Baŝhtiyārâi Mountains, Iran: The rise of a highland way of life*. In Kommission bei Ludwig Reichert Verlag (Wiesbaden).